

QUOMODO TACITUS, HISTORIARUM SCRIPTOR,
IN HOMINUM MEMORIA VERSATUS SIT
USQUE AD RENASCENTES LITERAS SAECULIS XIV. ET XV.

DISSERTATIO INAUGURALIS

QUAM

AD SUMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES

AB AMPLISSIMO

PHILOSOPHORUM MARPURGENSEIUM ORDINE

RITE CAPESSENDOS

SCRIPSIT

E. CORNELIUS

RHENANUS.

MARPURGI CATTORUM

MDCCCLXXXVIII.



Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41554034_0070

Quomodo Tacitus, historiarum scriptor, in hominum memoria versatus sit usque ad renascentes literas saeculis XIV. et XV.

Cornelius Tacitus, historiarum scriptor, futurum esse laetissima spe ferebatur, ut opera sua »manerent mansuraque essent in animis hominum«¹⁾ idemque de eo augurabatur aequalis, Plinius minor amicus.²⁾ Hanc expectationem non esse deceptam, verum non plane evenisse, ex eo perspicuum est, quod libri eius etiam nunc in omnium virorum doctorum manibus versantur, sed non omnes nobis relictis sunt. Satis enim constat, Tacitum non modo scriptoris munere functum esse, sed etiam orationes sive habuisse sive edidisse³⁾ rhetoricisque studiis fuisse deditum.⁴⁾ Huius autem generis scripta plane perierunt praeter dialogum de oratoribus, cuius etiam ipsius magna pars lacunis hausta est. Quin etiam ex operibus ad res narrandas pertinentibus, quae fatum omnia nobis reservasse videtur, soli libelli de vita Agricolae et de Germaniae situ integri ad nostram memoriam pervenerunt, historiarum quattuor primi et pars quinti, annaliumque libri 1—6 et 11—16, neque hi quidem pleni, adhuc exstant. Cuius rei causam cognoscas, si memineris, quam Taciti libri difficiles sint intellectu, unde homines facile, quominus totos integrosve eos perlegerent perscriberentve deterrebantur. Sed opera clarissimi scriptoris non prorsus post eius obitum latuisse iam Ritterus et Haaseus in praefationibus ad Taciti opera alique viri docti monuerunt. Quodsi nihilo minus huius scriptoris vestigia, quae nobis tempora intereuntis imperii Romani et medium aevum usque ad renascentes literas reliquerunt, denno persequi audeo, ideo hunc laborem suscepi, quod nonnulla argumenta invenisse mihi videor, quae memoriam Taciti non tam »tenuem et mancam« fuisse, quam Haaseus l. l. p. XIV. contendit, possint docere, [quamvis fontes non tam abunde fluant, quam eis optabile est, qui praeclara huius rerum scriptoris opera admirantur atque aemulantur.

Jam primo post Taciti mortem saeculo libros eius non plane oblivione fuisse obrutos et Latini et Graeci Antoninorum temporum scriptores nos docebunt. Nam historiarum quidem scriptores

1) Tac. Agr. 46. — 2) Confer Plin. ep. 7, 33, 1 totamque Plinii epistolam 9, 27, sine dubio Tacitum laudantem, quamvis nomen eius non sit adscriptum. — 3) Plin. ep. 2, 11, 17; 2, 1, 6. — 4) Plin. ep. 1, 20. Verum librum illum »facietiarum« a Fulgentio (de abstr. sermm. p. XXIV. ed. Lersch; cf. ib. p. 72 sq.) laudatum Tacito abiudices velim, quoniam Lerschius in libro adscripto luce clarius Fulgentium fraudatorem fuisse demonstravit.

Suetonius, Plutarchus, Cassius Dio, qui imperatorum Romanorum res gestas memoriae tradiderunt, res multas e Tacito hauserunt, Florus et Justinus, ille Titi Livi, hic Trogi Pompei epitomator, verborum usum eius imitati sunt. Primum autem de illis, quos priore loco posui scriptoribus, quoniam quomodo cum Tacito cohaereant, non satis investigatum est, fusius disserere mihi proposui.

Magnam quidem inter Plutarchi vitas Galbae et Othonis atque Taciti historiarum libros primum et secundum similitudinem viri docti alii alio modo interpretati sunt, hi utrique scriptori unum eundemque fontem vindicantes,¹⁾ illi Tacitum Plutarchi auctorem fuisse iudicantes.²⁾ Longum est, hanc quaestionem iam persaepe tractatam singillatim persequi, sed cur opinioni eorum, qui Taciti historias Plutarcho non ignotas fuisse putent, accedam, facere non possum, quin causas quam brevissime aperiam.

Jam primum omnium Mommsenus mihi non persuasit, Tacitum, tantae apud aequales auctoritatis scriptorem, unum eundemque fontem usque ad verborum usum exscripsisse, siquidem ipse se non modo Cludio Rufo, quem Mommsenus utriusque scriptoris unum fontem fuisse opinatur, sed etiam Mesalla et Plinio (hist. 3, 28) et aliis fontibus (hist. 1, 41; 2, 37; 3, 51) usum esse testatur.³⁾ Tantus autem inter Plutarchum et Tacitum consensus nos docet, hunc ab illo ut non solum, ita praecipuum praeter alios auctores ad res narrandas adhibitum esse. Sed ne iam a Nipperdeio, Clasonio, Langeo, Lezio bene dicta repetam, nonnulla ad confirmandam eorum opinionem adiciam:

E Galbae quidem vita haec exempla comparanda collegi:

Plut. Galb. 26

Ἦμυνε δὲ οὐδεὶς οὐδὲ ὑπέστη πλὴν ἐνὸς ἀνδρός, ὃν μόνον ἥλιος ἐπέιδεν ἐν μυριάσι τοσάυταις ἄξιον τῆς Ρωμαίων ἡγεμονίας· Σεμπρώνιος ἦν Δῆνος, ἐκατοντάρχης, οὐδὲν ἰδίᾳ χρηστὸν ὑπὸ Γάλβα πεπονθώς, τῷ δὲ καλῷ καὶ τῷ νόμῳ βοηθῶν προέστη τοῦ φορείου. Καὶ τὸ κλῆμα πρῶτον, ᾧ κολάζουσιν ἐκατοντάρχει τοὺς πληγῶν δεομένους ἐπαράμενος τοῖς ἐπιφερομένοις ἐβόα καὶ διεκλείετο φεῖδεσθαι τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐπειτα συμπλεκόμενον αὐτῷ σπασάμενος τὸ ξίφος ἡμύνατο πολὺν χρόνον, ἕως τυφθεὶς τὰς ἰγνίας ἔπεσε, cf. cap. 27: Μετ' ὀλίγον δὲ ἦκε κομιζομένη (scil. Πείσωνος κεφαλῇ)· τρωθεὶς γὰρ ἔφηνεν ὁ νεανίσκος καὶ καταδιωχθεὶς ὑπὸ Μούρκου τινὸς ἀπεσφάγη πρὸς τῷ ἱερῷ τῆς Ἑστίας.

Tac. hist. 1, 42 fin. 43

Ante aedem divi Iulii iacuit (scil. Titus Vinus) primo ictu in poplitem, mox ab Julio Caro legionario milite in utrumque latus transverberatus. c. 43: Insignem illa die virum Sempronium Densum aetas nostra vidit. Centurio is praetoriae cohortis, a Galba custodiae Pisonis additus, stricto pugioe occurrens armatis et scelus exprobrans ac modo manu modo voce vertendo in se percussores quamquam vulnerato Pisoni effugium dedit. Piso in aedem Vestae pervasit exceptusque misericordia publici servi et contubernio eius abditus..... cum advenere..... Sulpicius Florus..... et Statius Murcus speculator, a quibus protractus Piso in ioribus templi trucidatur.

¹⁾ Mommsen, Hermes 4, 295; Nissen, Rhein. Mus. 26, 497; Hirzel, Comparatio eorum, quae de imp. Galba et Oth. relata legimus apud Tacitum, Suetonium, Plutarchum, Dionem Cassium. — ²⁾ Nipperdey, Einleitung zu Tacitus' Annalen p. 28; Clason, Plutarch und Tacitus; R. Lange, De Tacito Plutarchi auctore; Lezius, De Plutarchi in Galba et Othone fontibus. — ³⁾ Quam diligenter Tacitus omnia, quae ad historiam describendam pertinent, perscrutatus sit, ut alia omittam, ex duabus Plinii epistulis 6, 16 et 6, 20 satis apparet.

Plutarchus hoc loco Sempronium Densum non Pisoni, ut Tacitus, sed Galbae auxilium ferentem fingens errorem ex ipsis Taciti verbis commisisse mihi videtur, cum ea, quae nonnullis versibus ante caput 43 de Titi Vini morte legit (*»iacnit primo ictu in poplitem«*) cum Sempronii Densi caede confunderet (*»ἕως τυφθεὶς τὰς ἰγνύας ἔπεσε«*) et quamquam Sempronium Galbae adiutorem alio modo sese gerentem facit, tamen verba: *»stricto pugione«* in Graecam linguam transfert: *»σπασόμενος τὸ ξίφος.«* Accedit, quod Suetonius, qui in vita Galbae c. 20 omnia profert, quae ad Galbam ipsum, omnia omittit, quae ad Pisonem et reliquos Galbae amicos pertinent, ea in re cum Taciti testimonio consentit: *»neque praesentium quemquam opem imperatori ferre coratum.«* Sic Plutarchus auctor erroris postea apud Xiphilinum (vide Cass. Dio 64, 6) repetiti fuisse videtur.

Etiam hos locos conferendos propono:

Plut. Galb. 29

Τοιαῦτα τὰ κατὰ τὸν Γάλβαν, ἄνδρα μῆτε γένει, μῆτε πλούτῳ πολλῶν ἀπολειφθέντα Ρωμαίων, ὁμοῦ δὲ πλούτῳ καὶ γένει πρωτεύσαντα πάντων τῶν κατ' αὐτόν, πέντε δ' αὐτοκρατόρων ἡγεμονίας ἐμβιῶσαντα μετὰ τιμῆς καὶ δόξης.

Hi loci inter se comparati Plutarchum Tacito auctore usum esse luculenter nos docent, quoniam locum, quem hic non e fontibus, sed ex sua ipsius reputatione hausit, apud illum fere ad verbum exscriptum invenimus. Tacitus enim imperatorum et virorum illustrium, quorum res gestas usque ad vitae finem scribendo persecutus est, vitia et virtutes ad postremum de integro legentium animis oculisque proponere solet (cf. hist. 2, 50; 3, 34; 3, 75; 3, 86; ann. 6,51), qua de consuetudine ne hoc quidem loco recedit.

Alterum vero *»longi illius et unius anni«* imperatorem tractaturus hos locos, quibus Suetonius res, quae ad Othonem spectant, in Othonis, Plutarchus autem et Tacitus in Galbae vita narrant, colligere et afferre non inutile esse putavi:

Suet. Otho

- 2 et 3 (Otho et Poppaea Sabina)
- 4 (de mathematicis)
- 4 (Otho militibus nummos dividendos curat)
- 5 (spes Othonis, fore, ut a Galba adoptetur)
- 5 (Onomastus)
- 6 (de Milliareo aureo)
- 6 (de Pisonis caede)

Tac. hist. (Galba)

Plut. Galba

1,13	19
1,22	23
1,24	20
1,13	21
1,25	24; 25
1,27	24
1,43	27

Maximi autem momenti ad hanc quaestionem solvendam hi quidem loci mihi videntur, quos, quamquam ab aliis tractati sunt,¹⁾ denuo proposuisse et illustrasse me non pigebit:

Plut. Oth. 9

Καὶ τοῦτο μὲν διηγείτο Σεκοῦνδος ὁ ῥήτωρ ἐπὶ τῶν ἐπιστολῶν γενόμενος τοῦ Ὀθωνος ἐτέρων δ' ἰν ἀκούειν, ὅτι τοῖς στρατεύ-

Tac. hist. 2, 37; 38

Invenio apud quosdam auctores pavore belli seu fastidio utriusque principis, quorum flagitia ac dedecus apertiore in dies fama noscebantur, dubitasse exercitus, num posito certamine vel ipsi in medium consultarent, vel senatui permitterent,

¹⁾ Mommsen, l. l. 4, 307; Clason p. 13; Lange p. 5.

μασιν ἀμφοτέροις παρίσταντο ὄρ-
μαὶ πολλάι, ὡς εἰς ταὐτὸ συνελ-
θεῖν καὶ μάλιστα μὲν αὐτοὺς
ὁμοφρονήσαντας ἐκ τῶν παρόντων
ἡγεμονικῶν ἐλέσθαι τὸν ἄριστον,
εἰ δὲ μὴ, τὴν σύγκλητον ὁμοῦ καθ-
ίσαντας ἐφείναι τὴν αἵρεσιν ἐκείνη
τοῦ αὐτοκράτορος. Καὶ οὐκ ἄπει-
κός ἐστιν, μηθετέρου τότε
τῶν προσαγορευομένων αὐ-
τοκρατόρων εὐδοκιμοῦντος
ἐπιπίπτειν τοιοῦτους διαλο-
γισμοὺς τοῖς γνησίοις καὶ δια-
πόνοις καὶ σωφρονοῦσι τῶν
στρατιωτῶν, ὡς ἐχθιστον εἶη
καὶ δεινόν, ἃ πάλαι διὰ Σύλ-
λαν καὶ Μάριον, εἴτα Καίσαρα
καὶ Πομπήιον ᾤκτειρόντο
δρῶντες ἀλλήλους καὶ πά-
σχοντες οἱ πολῖται, ταῦτα νῦν
ὑπομένειν ἢ Οὐτίλλῳ λαυμαργίας
καὶ οἰνοφλυγίας ἢ τρυφῆς καὶ
ἀκολασίας Ὄθωνι τὴν ἡγεμονίαν
χορήγημα προθεμένους.

legere imperatorem, atque eo duces Othonianos spatium ac moras suasisse, praecipua spe Paulini, quod vetustissimus consularium et militia clarus gloriam nomenque Britannicis expeditionibus meruisset. Ego ut concesserim, apud paucos tacito voto quietem pro discordia, bonum et innocentem principem pro pessimis et flagitiosis expetiturum, ita neque Paulinum, qua prudentia fuit, sperasse, corruptissimo saeculo tantam vulgi moderationem reor, ut, qui pacem belli amore turbaverant, bellum pacis caritate deponerent, neque aut exercitus linguis moribusque dissonos in hunc consensum potuisse coalescere, aut legatos ac duces magna ex parte luxus, egestatis, scelerum sibi conscios nisi pollutum obstrictumque meritis suis principem passuros. (cap. 38): Vetus ac iam pridem insita mortalibus potentiae cupido cum imperii magnitudine adolevit erupitque: nam rebus modicis aequalitas facile habebatur. Sed ubi subacto orbe et aemulis urbibus regibusve excissis securas opes concupiscere vacuum fuit, prima inter patres plebemque certamina exarsere. Modo turbulenti tribuni, modo consules praevalidi, et in urbe ac foro temptamenta civilium bellorum; mox e plebe infima C. Marius et nobilium saevissimus L. Sulla victam armis libertatem in dominationem verterunt. Post quos Cn. Pompeius occultior nec melior, et numquam postea nisi de principatu quaesitum. Non discessere ab armis in Pharsalia ac Philippis civium legiones, nedum Othonis ac Vitellii exercitus sponte posituri bellum fuerint: eadem illos deum ira, eadem hominum rabies, eadem scelerum causae in discordia egere. Quod singulis velut ictibus transacta sunt bella, ignavia principum factum est. Sed me veterum novorumque morum reputatio longius tulit: nunc ad rerum ordinem redeo.

Nimirum Tacitus Marium, Sullam, Pompeium, proelia apud Pharsalum et Philippos commemorat, non quod ea in fontibus suis relata invenerit, sed quod sua de Romanorum magnitudine et imperii cupidine reputatione¹⁾ ad conferenda Othonis atque Vitellii et illorum imperatorum tempora adductus est. Cum autem Plutarchus eadem fere exempla ita proferat, ut milites utriusque exercitus deliberantes faciat cavendum esse, ne ea, quae cives a Sulla, Mario, Caesare, Pompeio passi sint, etiam ab Othone et Vitellio patiantur, qui sine praesumpta opinione vera falsaque perpendat, Graecum scriptorem verbis: «καὶ οὐκ ἄπεικός ἐστι» e. q. s. Taciteorum verborum c. 37: «ego ut concesserim» e. q. s. cum exemplis illis ex capite 38 haustis coniunctorum memoriam prodere facile sibi persuadebit. Accedit, quod Taciti caput 38 non ex scriptore rerum sub imperatoribus Romanis gestarum fluxisse, sed verba Sallustii Catilinae cap. 6—14 imitari²⁾ non modo rerum ordine sed etiam nonnullis

¹⁾ Confer: «Sed me veterum novorumque morum reputatio longius tulit: nunc ad inceptum redeo.» —

²⁾ Confer Heraei adnotationem ad cap. 37.

locutionibus¹⁾ commoti pro certo affirmare posse nobis videmur. Sed satis superque demonstrasse mihi videor, cur Plutarchum primum Taciti imitatore et aemulatorem appellarem.

Suetonius ut non prorsus eisdem quibus annalium scriptor fontibus in rebus narrandis usus est,²⁾ ita multa dicta ex annalibus et praecipue ex historiis usque ad verbum exscripsit,³⁾ quae quamquam Krauseus et Lehmannus omnia fere enumeraverunt, nihilo minus alio ordine proponenda esse duxi:

Suetonius

Tib. 21 Et statim ex itinere revocatus iam quidem adfectum, sed tamen spirantem adhuc Augustum repperit. cf. Cal. 12.

Tib. 22 Tiberius renuntianti tribuno, factum esse, quod imperasset, neque imperasse se et redditurum eum senatui rationem respondit.

cf. Claud. 29. (Claudius) in quinque et triginta senatores trecentosque amplius equites Romanos tanta facilitate animadvertit, ut de nece consularis viri renuntiante centurione factum esse, quod imperasset, negaret quicquam se imperasse.

Tib. 24 nunc precantem senatum et procumbentem sibi ad genua ambiguis responsis et callida cunctatione suspendens.

Tacitus

ann. 1, 5 neque satis compertum est, spirantem adhuc Augustum apud urbem Nolam an exanimem repperit. cf. Justin. 11, 15, 5.

ann. 1, 6 nuntianti centurioni, ut mos militiae, factum esse, quod imperasset, neque imperasse sese et rationem facti reddendam apud senatum respondit.

ann. 1, 11 Tiberioque etiam in rebus, quas non occuleret, seu natura sive adsuetudine, suspensa semper et obscura verba, tunc vero nitenti, ut sensus suos penitus abderet, in incertum et ambiguum magis implicabuntur.

¹⁾ Tac. cap. 37
linguis moribusque dissonos in hunc consensum potuisse coalescere.

Tac. cap. 38
vetus ac iam pridem insita mortalibus potentiae cupido cum imperii magnitudine adolevit erupitque.

Sall. Cat. 6

hi postquam in una moenia convenere, dispari genere, dissimili lingua, alii alio more viventes, incredibile memoratu est, quam facile coaluerint.

Sall. Cat. 7

sed civitas incredibile memoratu est, adepta libertate quantum brevi creverit: tanta gloriae cupido incusserat. cf. cap. 10: igitur primo pecuniae deinde imperii cupido crevit, ea quasi materies omnium malorum fuere.

²⁾ Confer Clason, Tacitus und Sueton, qui utrumque scriptorem ex eisdem fontibus hausisse rectissime negat, cum Reichau, De fontium delectu, quem in Tiberii vita moribusque describendis Velleius, Tacitus, Suetonius, Dio habuerunt p. 24. — ³⁾ Ex annalibus exempla contulerunt: Krause, De Suetonii fontibus et auctoritate p. 4; Reichau l. l.; confer Lehmann, Claudius und seine Zeit, p. 49, qui mirum in modum Taciti historias Suetonii fontem, verum Suetonii vitas Tiberii, Claudii, Neronis Taciti fontem fuisse contendit; ex historiis: Lehmann, l. l. p. 40; Clason, Plutarch und Tacitus p. 70.

Suetonius

Tib. 53 imputavit etiam, quod non laqueo strangulatam in Gemonias abiecerit.

Tib. 58 sub idem tempus, consulente praetore, an iudicia maiestatis cogi iuberet, exercendas esse leges respondit et atrocissime exercuit.

Tib. 67 quid scribam vobis, patres conscripti, aut quo modo scribam, aut quid omnino non scribam hoc tempore, dii me deaeque peius perdant, quam cotidie perire sentio, si scio.

Ner. 12 dedicatisque thermis atque gymnasio, senatui quoque et equiti oleum praeiuit.

Galb. 14 ii erant Titus Vinus, legatus eius in Hispania, cupiditatis immensae; Cornelius Laco ex assessore praefectus praetorii, arrogantia socordiaque intolerabilis; libertus Icelus, paulo ante anulis aureis et Marciani cognomine ornatus ac iam summae equestris gradus candidatus.

Galb. 16²⁾ neque ratam rem habuit et subinde iactavit, legere se militem, non emere consuesse.

Galb. 19 iis ut occurreret prodiit, tanta fiducia, ut militi cuidam occisum a se Othonem glorianti: »quo auctore« responderit.

Galb. 20 sunt qui tradant, ad primum tumultum proclamasse eum: »quid agitis, commilitones? ego vester sum, et vos mei!« donativum etiam pollicitum. Plures autem prodiderunt, obtulisse ultro iugulum et ut hoc agerent ac ferirent, quando ita videretur, hortatum.

Tacitus

ann. 6, 25 memoriaeque id prodendum addidit Caesar iactavitque, quod non laqueo strangulata neque in Gemonias proiecta foret.

ann. 1, 72 mox Tiberius, consultante Pompeio Macro praetore, an iudicia maiestatis redderentur, exercendas leges esse respondit.

ann. 6, 6 quid scribam vobis, patres conscripti, aut quo modo scribam, aut quid omnino non scribam hoc tempore di me deaeque peius perdant, quam perire me cotidie sentio, si scio.¹⁾

ann. 14, 47 gymnasium eo anno dedicatum a Nerone praebitumque oleum equiti ac senatui Graeca facilitate.

hist. 1, 13 potentia principatus divisa in Titum Vinium consulem, Cornelium Laconem praetorii praefectum; nec minor gratia Icelo, Galbae liberto, quem anulis donatum equestri nomine Marcianum vocitabant.

hist. 1, 5²⁾ accessit Galbae vox pro re publica honesta, ipsi anceps, legi a se militem, non emi.

hist. 1, 35 obuius in Palatio Julius Atticus speculator cruentum gladium ostentans occisum a se Othonem exclamavit; et Galba: »commilito,« inquit, »quis iussit?« insigni animo ad coercendam militarem licentiam.

hist. 1, 41 extremam eius vocem, ut cuique odium aut admiratio fuit, varie prodidere: alii suppliciter interrogasse, quid mali meruisset, et paucos dies exsolvendo donativo deprecatum; plures obtulisse ultro percussoribus iugulum: agerent ac ferirent, si ita e re publica videretur.

¹⁾ Tacitus non modo orationes, sed etiam pauca aliorum verba suis ipsius locutionibus reddidisse videtur, cf. praeter hunc locum hist. 1, 5; ann. 15, 67, quoniam semper, cum verba ipsa rettulerit, »hoc enim verbo usum ferunt« vel alia eiusmodi adiecit. cf. ann. 11, 37; 14, 59; 16, 4; hist. 3, 39. Ceterum cf. Nipperdeium ad ann. 6, 6. — ²⁾ Cf. Dio 64, 3, 3: ἀμέλει καὶ τοῖς δορυφόροις αὐτοῦ χροῖματα οὐκ ἔδωκε καὶ ἐπὶ γὰρ ὅτι καταλέγειν στρατιώτας, ἀλλ' ὅν τι ἀγοράζων εἶωθα.

Suetonius

Galb. 20 ille (scil. Otho) lixis calonibusque donavit (caput Galbae), qui hasta suffixum non sine ludibrio circum castra portarunt.

Oth. 3 quare diducto matrimonio sepositus est per causam legationis in Lusitaniam.

Oth. 4 qui cum eum olim¹ superstitem Neroni fore spopondisset, tunc ultro inopinatus advenerat, imperaturum quoque brevi repromittens.

Oth. 4 nullo igitur officii aut ambitionis in quemquam genere omisso, quotiens caena principem acciperet, aureos excubanti cohorti viritim dividebat, nec minus alium alia via militum demerebatur.

Oth. 6 deinde liberto adesse architectos nuntiante, quod signum convenerat, quasi venalem domum inspecturus abscessit, proripuitque se postica parte Palati ad constitutum.

Oth. 11 post hoc sedata siti gelidae aquae portione, arripuit duos pugiones et explorata utriusque acie, cum alterum pulvino subdidisset, foribus adopertis artissimo somno quievit. Et circa lucem demum expergefactus, uno se traiecit ictu infra laevam papillam.

Oth. 12²) multi praesentium militum cum plurimo fletu manus ac pedes iacentis exosculati, fortissimum virum, unicum imperatorem praedicantes, ibidem statim nec procul a rogo vim suae vitae attulerunt.

Vit. 11 urbem denique ad classicam introiit paludatus ferroque succinctus, inter signa atque vexilla, sagulatis comitibus, ac detectis comilitonum armis.

Tacitus

hist. 1, 49 caput per lixas calonesque suffixum laceratumque ante Patrobii tumultum.

hist. 1, 13 mox suspectum in eadem Pop-paea in provinciam Lusitaniam specie legationis seposuit.

hist. 1, 22 e quibus Ptolemaeus Othoni in provincia comes, cum superfuturum eum Neroni promisisset, postquam ex eventu fides, coniectura iam et rumore senium Galbae et iuventam Othonis computantium persuaserat fore, ut in imperium adscisceretur.

hist. 1, 24 eo paullatim progressus est, ut per speciem convivii, quotiens Galba apud Othonem epularetur, cohorti excubias agenti viritim centenos nummos divideret.

hist. 1, 27 nec multo post libertus Onamastus nuntiat exspectari eum ab architecto et redemptoribus, quae significatio coeuntium iam militum et paratae coniurationis convenerat.

hist. 2, 49 vesperacente die sitim haustu gelidae aquae sedavit. Tum adlatis pugionibus duobus,¹) cum utrumque pertemptasset, alterum capiti subdidit. Et explorato, iam profectos amicos, noctem quietam, utque adfirmatur, non insomnem egit: luce prima in ferum pectore incubuit.

hist. 2, 49²) tulere corpus praetoriae cohortes cum laudibus et lacrimis vulnus manusque eius exosculantes. Quidam militum iuxta rogam interfecere se, non noxa neque ob metum, sed aemulatione decoris et caritate principis.

hist. 2, 89 ipse Vitellius a ponte Mulvio insigni equo, paludatus accinctusque senatum et populum ante se agens, quominus ut captam urbem ingrederetur, amicorum consilio deterritus, sumpta praetexta et composito agmine incessit.

¹) Suetonii et Plutarchi (Oth. 17) imitationes verbum: »duobus«, quod in codicibus desideratur, ab editoribus recentioribus recte adiectum esse comprobant. — ²) Cf. Dio 64, 15.

Suetonius

Vit. 11 magis deinde ac magis omni divino humanoque iure neglecto, Alliensi die pontificatum maximum cepit, comitia in decem annos ordinavit seque perpetuum consulem.

Vesp. 4 percubuerat Oriente toto vetus et constans opinio, esse in fatis, ut eo tempore Iudaea profecti rerum potirentur.

Vesp. 5 arbor quoque cupressus in agro avito sine ulla vi tempestatis evulsa radicitus atque prostrata, insequenti die viridior ac firmior resurrexit.

Vesp. 5 apud Iudaeam Carmeli dei oraculum consulentem ita confirmavere sortes, ut, quidquid cogitaret volveretque animo, quamlibet magnum, id esse proventurum pollicerentur.

Vesp. 6 ceterum divulgato facto, Tiberius Alexander, praefectus Aegypti, primus in verba Vespasiani legiones adegit Kalendas Iulias, qui principatus dies in posterum observatus est. Iudaicus deinde exercitus quinto idus Iulias apud ipsum iuravit.

Tit. 5 (Titus) Galba mox tenente rem publicam missus ad gratulandum, quaque iret, convertit homines, quasi adoptionis gratia accerseretur.

Tit. 5 sed ubi turbari rursus cuncta sensit, redit ex itinere aditoque Paphiae Veneris

Tacitus

hist. 2, 91 funesti ominis loco acceptum est, quod maximum pontificatum adeptus Vitellius de caerimoniis publicis XV. kalendas Augustas edixisset, antiquitus infausto die Cremerensi Alliensi que cladibus: adeo omnis humani divinique iuris expertus pari libertorum amicorum socordia velut inter temulentos agebat.

hist. 5, 13 pluribus persuasio inerat, antiquis sacerdotum literis contineri, eo ipso tempore fore, ut valesceret Oriens profectique Iudaea rerum poterentur.

hist. 2, 78 cupressus arbor in agris eius conspicua altitudine repente prociderat ac postera die eodem vestigio resurgens procera ac latior virebat.

hist. 2, 78 est Iudaeam inter Suriamque Carmelus; ita vocant montem deumque. Illic sacrificanti Vespasiano, cum spes occultas versaret animo, Basilides sacerdos inspectis identidem extis: »quidquid est«, inquit, »Vespasiane, quod paras, seu domum exstruere seu prolatare agros sive ampliare servitia, datur tibi magna sedes, ingentes termini, multum hominum.

hist. 2, 79 initium ferendi ad Vespasianum imperii Alexandriae coeptum festinante Tiberio Alexandro, qui Kalendis Iulis sacramento eius legiones adegit. Isque primus principatus dies in posterum celebratus, quamvis Iudaicus exercitus quinto nonas Iulias apud ipsum iurasset.

hist. 2, 1 Titus Vespasianus, e Iudaea incolumi adhuc Galba missus a patre, causam profectionis officium erga principem et maturam petendis honoribus iuventam ferebat, sed vulgus fingendi avidum disperserat, accitum in adoptionem.

hist. 2, 2 atque illum cupido incessit adeundi visendique templum Paphiae Veneris.

Suetonius

oraculo, dum de navigatione consulit, etiam de imperii spe confirmatus est.

Tacitus

hist. 2, 4 postquam pandi viam et mare prosperum accepit, de se per ambages interrogat, caesis compluribus hostiis. Sostratus (sacerdoti id nomen erat) ubi laeta et congruentia exta magnisque consultis adnuere deam videt, pauca in praesens et solita respondens, petito secreto futura aperit.

Nimirum dicta illa non e fonte quodam Tacito et Suetonio communi, sed e Tacito ipso fluxisse pro certo affirmaverim. Quicumque enim exempla collocata perlegerit, eum non fugiet, ex annalium et historiarum primis potissimum libris ea hausta esse, siquidem ex annalium ultima parte unam sententiam ille exscripsit (Ner. 12 = ann. 14, 47). Accedit, quod persaepe duo deinceps capita Tacitea (Tib. 21; 22 = ann. 1, 5; 1, 6; Oth. 4 = hist. 1, 22; 24; Oth. 11; 12 = hist. 2, 49 bis; Vit. 11 = hist. 2, 89; 91; Vesp. 5; 6 = hist. 2, 78; 79; Tit. 5 = hist. 2, 1; 2, 2) ad imitandum sibi usurpavit. Ut autem ea omittam, quae ann. 1, 5 = Tib. 21 apud Justinum 11, 15, 5, et ann. 1, 6 = Tib. 22 apud Suetonium ipsum Claud. 29 denuo occurrunt, ad coniecturam illam confirmandam etiam locutiones quasdam utriusque scriptoris similes afferre non inutile erit:

Tacitus

hist. 1, 1 uberiores securioresque materiam. cf. dial. 3 emitteres Catonem non quidem meliorem, sed tamen securiorem.

hist. 1, 17 secreti impatiens.

hist. 1, 50 in melius mutare.

hist. 3, 82 ad serum usque diem.

ann. 1, 5 spirantem adhuc.

ann. 1, 12 percussus improvisa interrogatione.

ann. 13, 38 vergente iam die.

Germ. 22 diem noctemque continuare potando.

Suetonius

Vesp. 6 ad securiorem mollioremque militiam.

Ner. 20 impatiens secreti.

Vesp. 17 restituit in melius.

Oth. 11 in serum usque patente cubiculo.

Cal. 12 spiranti adhuc, cf. Tib. 21.

Tib. 11 percussus ergo inopinata re.

Oth. 7 vergente iam die.

Tib. 42 noctem continuumque biduum epulando potandoque consumpsit.

Sane quidem etiam Cassius Dio admodum multas res ex annalibus et historiis hausisse videtur¹⁾, quas omnes Caesares deinceps tractans legentium animis proponam:

In rebus sub Tiberio gestis narrandis praecipue haec ex annalibus sumpsit:

Dio 57, 2 = Tac. ann. 1, 12 (de Asinio Gallo).

Dio 57, 3 = ann. 1, 6 (de Agrippae Posthumi caede).

Dio 57, 4 = ann. 1, 16 — 31 (de legionum Pannonicarum seditione).

Dio 57, 5 = ann. 1, 31 — 50 (de legionum Germanicarum seditione).

Dio 57, 6 = ann. 1, 52 (quomodo Tiberius Germanicum iudicaverit).

Dio 57, 15 = ann. 2, 27 sq. (de Scribonio Libone).

¹⁾ L. Spengel, Das erste Buch der Annalen des Tacitus, Abhandlungen der Münch. Acad., philos.-philol. Classe 7, 695. Knabe, De fontibus historiae imperatorum Juliorum, Halle 1864, p. 38 sq. Egli, Feldzüge in Armenien in den Jahren 41—63 nach Chr., ein Beitrag zur Kritik des Tacitus, in Büdingers Untersuchungen zur römischen Kaisergeschichte 1, 335. Reichau l. l.

Dio 57, 16 = ann. 2, 39 sq. (de Clemente illo, qui Agrippam se esse finxit; non omnia cum Tacito consentiunt).

Dio 57, 17 = ann. 2, 42 (de rege Archelao; verum fieri quoque potest, ut Dio aliis fontibus usus sit).

Dio 57, 18 = ann. 2, 69 sq.; 3, 2 sq.; 3, 11 sq.; cf. Zonaras 11, 2 = ann. 2, 73 (de Germanici caede).

Dio 57, 20 = ann. 3, 49 sq. (de C. Lutorio sive Clutorio Prisco).

Dio 57, 19 = ann. 4, 1 et 2 (de Seiani principiis).

Dio 57, 22 = ann. 4, 3; 4, 8; 4, 10 sq. (de Drusi caede; verum confer ann. 4, 3 et 4, 12).

Dio 57, 24 = ann. 4, 34 sq. (de Cremutio Cordo).

Dio 58, 1 = ann. 4, 69 sq. (de caede Sabini, cui Dio alia ex aliis fontibus inseruisse videtur).

Dio 58, 2 = ann. 5, 1 et 2 (de Liviae excessu).

Dio 58, 5 — 16 (de Seiani exitu); non pauca ex annalium libri quinti parte deperdita fluxisse videntur; cf. Suet. Tib. 65; D. 58, 10 = ann. 6, 2; 58, 11 = ann. 5, 9.

Dio 57, 19 = ann. 6, 20? (praesagium Tiberii de Galba); cf. Suet. Galb. 4.

Dio 58, 17 et 18 = ann. 6, 2 et 3 (Tiberium senatus consultum repudiasse).

Dio 58, 19 = ann. 6, 8 (ubi verba Taciti ex oratione Terentii referuntur).¹⁾

Dio 58, 25 = ann. 6, 38 (de exitu Fulcinii Trionis).

Dio 58, 26 = ann. 6, 31 sq. (de rebus in Oriente gestis).

Dio 58, 27 = ann. 6, 28 (de phoenice ave).

Dio 58, 28 = ann. 6, 50 sq. (de Tiberii morte).

Cassius igitur Dio primo praecipue annalium libro usus est, quem usque ad c. 52, aliis praeterea fontibus adhibitis, excerpserit. In eis vero, quae de Asinio Gallo refert, usque ad verba non raro cum auctore suo convenit:

Dio 57, 2

Ἀσίνιος δὲ δὴ Γάλλος „ἐλοῦ“, ἔφη,
„ἣν ἂν ἐθελήσης μοῖραν“.

ἀλλ' ὡς ἀδύνατον ὄν τὴν ἀρχὴν διαμεθῆναι.
οὐ μέντοι καὶ τῷ ἔργῳ ἐτιθάσεν
ὁ δὲ νεώτερος καὶ πρότερος διὰ μίσους αὐτῷ ἦν.

Omnia autem illa exempla pertractare longum est, sed in iis, quae de Pannonicarum legionum seditione leguntur, apud Dionem nihil desiderari eorum, quae apud Tacitum exstant, ex his locis demonstrasse me non pigebit:

Dio 57, 4 § 1 = ann. 1, 16; 18.

D. § 2 = ann. 23; 17; cf. 47.²⁾

D. § 3 = ann. 19; 16.

D. § 4 = ann. 24; 27; 28³⁾; 29.

D. § 5 = ann. 30; 29; 30.

Accedit, quod Suetonius, qui Tib. 25 utramque militum seditionem paucis absolvit: »Flagitabant ambo exercitus multa extra ordinem, ante omnia, ut aequarentur stipendio praetori-

Tac. ann. 1, 12

Tum Asinius Gallus: »Interrogo,« inquit,
»Caesar, quam partem rei publicae mandari
tibi velis«.

ut divideret, quae separari nequirent.

nec ideo iram eius lenivit pridem invisus.

¹⁾ Confer Knabe, l. l. p. 40. — ²⁾ Confer Spengel, l. l. p. 702 nota 3. — ³⁾ Confer: »καὶ αὐτὸν τῆς νυκτὸς περιφροσύνησαν« cum Tac. c. 28: »quousque filium imperatoris obsidebimus?«

anis (scil. ut binos denarios mererent). Germaniciani quidem etiam principem detrectabant non a se datum, summaque vi Germanicum, qui tum iis praeerat, ad capessendam rem publicam urgebant, quamquam obfirmate resistantem« plane abhorret a Tac. 1, 17: »ut singulos denarios mererent« = Dio 57, 4: „δραχμὴν ἡμερσίαν φέρειν“ atque a Tac. 1, 35: »et si vellet imperium« = Dio 57, 6: τὸν Γερμανικὸν αὐτοκράτορα ἐκάλεσαν.“ Exempla supra exscripta Dionem praeter librum I. imprimis libros V. et VI., sed minus diligenter libros II., III., IV. expilasse nos docent, quoniam, ut alia omittam, Dio 57, 22 bis cum Tacito pugnat:

Dio 57, 22

ὁ γὰρ Σηιανὸς ἐπὶ τε τῇ ἰσχύϊ καὶ ἐπὶ τῷ ἀξιώματι ὑπερμαζήσας τὰ τε ἄλλα ὑπερόγκος ἦν καὶ τέλος καὶ ἐπὶ τὸν Δροῦσον ἐτρέπετο καὶ ποτε πῦξ αὐτῷ ἐνέτεινεν.

Dio 57, 22

τοὺς τε χειρονογήσαντας τὸν ὀλεθρον αὐτοῦ (scil. τοῦ Δροῦσου), τοὺς μὲν εὐθείας, τοὺς δὲ μετὰ ταῦτα, ἐκόλασεν.

Tac. ann. 4, 3

nam Drusus impatiens aemuli et animo commotior, orto forte iurgio intenderat Seiano manus et contra tendentis os verberaverat.

Tac. ann. 4, 12

nam Seianus, ubi videt mortem Drusi inultam interfecto-ribus e. q. s.

Magna inter Dionem et ann. VI. similitudine obiter commemorata, restat, ut eum ex libri V. parte deperdita non paucas res sumpsisse comprobem. Multo igitur copiosius Cassium Dionem 58, 5—16 de Seiani excessu disserere, quam Suetonium Tib. 65, non est neglegendum, quandoquidem Tacitum quoque rem gravissimam quam accuratissime tractasse veri simillimum est. Sed cum etiam ea, quae in servata annalium parte (5, 9) de miserrimis Seiani liberis legimus, denuo apud Dionem 58, 11 reperiamus atque epistulam Tiberii, de qua Dio c. 10 disserit, apud Tacitum 6, 2 commemoratam inveniamus, hunc cum maxime in hac parte operis praeter alios scriptores illius auctorem fuisse admodum probabile fit. Quod vero Dio c. 13, Tiberium de Seiani morte laetatum esse narrat (ἐπεὶ δὲ ἐμαίθεν αὐτὸν ἀπολωλότα, ἔχαιρε μὲν, ὥσπερ εἰκὸς ἦν), cum eis, quibus Tacitus huius imperatoris naturam et indolem describit, optime convenit.

Caligulae regnum, quippe quod in annalibus Romani scriptoris interciderit, ut mittam,¹⁾ ad rerum sub Claudio imperatore gestarum ultimam partem adhuc servatam transeo,²⁾ ex qua Dio haec excerp- sit:

¹⁾ In adnotatione tamen haec proposuerim lectori: Dio 59, 5, 1 = Ausonius, Caesares, qui de Caligula dicit: »Successit saevo saevior ingenio.« Dio 59, 8, 5 = Tac. ann. 13, 1 (Caligulam Silanum pecudem aureum ap- pellasse; verum Dio Silanum, qui apud Suet. Cal. 12; 23 exstat, cum illo, qui sub Nerone necatus est (Tac. l. l.) confudisse videtur). Dio 59, 29, 2 verba »γόνυν τε γὰρ αὐτὸν καίπερ ἐργωμένεσται τον ἀνδρῶν ὄντα (scil. Καί- ρεαν)« e. q. s. potius e Tacito (cf. ann. 1, 32) quam e Suetonio Cal. 56 fluxisse putanda sunt.

²⁾ Ex prima autem huius regni parte Dionem haec expilasse suspicor:

Dio 60, 1 fortasse e Tacito fluxit; confer Aurel. Vict. Caes. 3, 14 sq., verum etiam Suet. Claud. 10 (quo- modo Claudius imperator creatus sit).

Dio 60, 8 (Senecam in exilium fuisse actum); cf. Tac. ann. 12, 8.

Dio 60, 9 (de rebus contra Mauros gestis; totum caput e Tacito fluxisse videtur, quoniam Suetonius nihil de ea re refert); cf. Aur. Vict. Caes. 4, 2; Epit. 4, 5.

Dio 60, 16 (de Arriae et Paeti morte, de quo Suetonius omnino silet); cf. Tac. ann. 16, 34.

Dio 60, 19—22 (de rebus in Britannia gestis; cf. Dio 62, 1 sq.) e Tacito hausta esse videntur; cf. Dio 60, 21, 3 cum Aurel. Vict. Caes. 4, 2.

Dio 60, 30 = Tac. ann. 11, 18 — 20 (de Corbulonis in Germania rebus gestis).

Dio 60, 31 = ann. 11, 26 — 38; cf. 11, 12; 11, 5 (de Messalina et Silio).

Dio 60, 31 = ann. 12, 1 — 4; cf. Zonaras 11, 10 = ann. 12, 1 — 7 (de Claudii et Agrippinae nuptiis).

Dio 60, 32 = ann. 12, 41; 12, 9; 12, 8; 12, 22; cf. 12, 1 sq. (de Nerone et Britannico).

Zonaras 11, 10 = ann. 12, 36 — 37 (de Carataco, barbarorum duce).

Neronis autem in regno narrando Cassius Dio non modo ultimam annalium partem, sed etiam libellum de Agricola hac ratione iuspexisse videtur:¹⁾

Dio 61, 3 = ann. 13, 3 (de Neronis oratione, cum imperium inierit).

Dio 61, 3 = ann. 13, 5 (de Agrippinae superbia).

Dio 61, 6 (cf. Dio 59, 8) = ann. 13, 1 (de Sabini caede).

Dio 61, 8 = ann. 13, 18 et 19 (quomodo Nero Agrippinam custodiendam curaverit).

Dio 61, 2 = ann. 14, 9 (quid Agrippina de se ipsa praedicaverit).

Verum plura ex annalium libris XIV. — XVI. vestigia in Dionis libris insunt:²⁾

Dio 62, 1 — 7 = ann. 14, 31 — 40; Agr. 30 sq.; cf. Agr. 16 (de Boudicca, Britannorum regina).

Dio 62, 13 = ann. 14, 51 (de Sophonio Tigellino).

Dio 62, 14 = ann. 14, 59 (de Plauti excessu).³⁾

Dio 62, 16 — 18 = ann. 15, 38 — 44 (de urbis Romae incendio).

Dio 62, 19 — 23 = ann. 13, 34; 13, 35; 13, 41; 14, 23; 15, 1 — 29⁴⁾ (de Corbulonis rebus in Armenia gestis).

Dio 62, 25⁵⁾ = ann. 15, 60 — 63 (de Senecae et Paulinae mortibus).

Dio 62, 26 = ann. 16, 32; 33; 31; 21; 35 (de Sorani et Thraseae caedibus).

Dio 62, 27 = ann. 16, 7; 16, 8; 15, 57; 15, 71; 16, 6 (quomodo C. Cassius, Junius Torquatus, Epicharis, Musonius Rufus, Poppaea Sabina mortui sint).

Ut alia omittam, haec quidem commonenda esse putavi. Dioni igitur, cum 62, 1 — 7 et Boudiccam et Suetonium Paulinum in contione militum verba facientes introduceret, praeter alios fontes

¹⁾ A Tacito vero haec abhorrent:

Dio 60, 33; cf. ann. 12, 56 et Suet. Claud. 21 (de navali proelio a Claudio in scenam inducto).

Dio 60, 34; cf. ann. 12, 66 (de Claudii caede).

Dio 61, 9; cf. ann. 13, 25 (de Julio illo Montano, qui Neronem offendit et ad mortem adactus est).

Dio 61, 11; cf. ann. 13, 45 sq. (de Othone, Neronis amico). Etiam Agrippinae caedes Dio 61, 12 — 14 non plane cum Tacito consentit, conveniunt enim Dio c. 12 cum ann. 14, 3 et 4; Dio c. 13 cum ann. 14, 4; 3; 5; 8; pugnat autem Dio c. 12 § 1 cum ann. 14, 3 et Dio c. 14 cum ann. 14, 9 — 11.

²⁾ E libri XVI. parte deperdita haec fluxisse videntur:

Dio 63, 1 — 7; cf. Dio 62, 20 sq. et Suet. Ner. 13 (quomodo Tiridates Romae a Nerone exceptus sit).

Dio 63, 17 = Ammian. 15, 2, 5; cf. Dio 62, 20 sq. (de Corbulonis excessu).

Dio 63, 27 = Aurel. Vict. Epit. 5, 7

Dio 63, 29 = Aurel. Vict. Epit. 5, 7

Dio 63, 29 = Aurel. Vict. Caes. 5, 17

} (de Neronis morte.)

³⁾ Apud Dionem exstat: «τὸν γοῖν Πλαῦτον ἀποκτείνας, ἔπειτα τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ προσενηχθεῖσάν οἱ ἰδὼν οὐκ ᾔδων,» ἐφη, «ὅτι μεγάλην θύνα εἶχεν;» apud Tacitum: »caput interfecti relatum; cuius aspectu (ipsa principis verba referam) »cur,» inquit Nero . . . ,» tum parva lacuna sequitur, quam ex Dionis verbis sic explendam esse censeo: »cur,» inquit Nero, »magnum nasum habuit?« — ⁴⁾ Cf. Egli, l. l. — ⁵⁾ Omnia nomina, quae apud Dionem 62, 25 — 27 exstant, praeter illa Senecae, Thraseae, Poppaeae Sabinae apud Suetonium desiderantur.

non modo ann. 14, 35 et 36, sed etiam Calgaci et Agricolae orationes Agr. 30 sq. ante oculos versabantur:

Cassius Dio

62, 5, 2 φοβεῖσθε δὲ μηδαμῶς τοὺς Ρωμαίους, οὔτε γὰρ πλείους ἡμῶν εἰσιν οὔτ' ἀνδρειότεροι cf. c. 6.

62, 5, 6 καὶ μὴν καὶ τὰ χωρία ταῦτα ἡμῖν μὲν συνήθη καὶ σύμμαχα, ἐκείνοις δὲ δὴ ἀγνωστα καὶ πολέμια.

62, 9, 1 πολλάκις τοι τῶν νῦν παρόντων ἐλάττους ὄντες πολὺ πλείονας ἀντιπάλους καὶ ὑμεῖς αὐτοὶ καὶ οἱ πατέρες ὑμῶν ἐνίκησαν.

Illa exempla exscripsisse sufficiat; praeterea confer Dio 62, 3: Agr. 30; 62, 4, 2: Agr. 10; 62, 9, 2; 62, 11, 3: Agr. 34. Ex eis, quae de urbis Romae incendio referuntur, haec praecipue adnotavi:

Cassius Dio

62, 17, 2 πάντα δὲ τοὺς λοιποὺς ἐστῶτάς που ἐν ἀσφαλεῖ τινι ὄρᾳν, ὥσπερ νήσους¹⁾ τινὰς καὶ πόλεις ἅμα πολλὰς φλεγομένας καὶ ἐπὶ μὲν τοῖς σφετέροις μηδὲν ἐτι λυπεῖσθαι, τὸ δὲ δημόσιον ὀδυρομένους ἀναμιμνήσκεσθαι, ὅτι καὶ πρότερόν ποτε οὕτως ὑπὸ τῶν Γαλατῶν τὸ πλεῖον τῆς πόλεως διεφθάρη.

62, 18, 1 καὶ τὴν σκευὴν τὴν κιθαρωδικὴν λαβὼν ἤσεν ἄλωσιν, ὥς μὲν αὐτὸς ἔλεγεν, Ἰλίου, ὥς δὲ ἑωρᾶτο, Πώμης.

In rebus, quae sub Galba gesta sunt, narrandis Dio potius Plutarchum, quam Tacitum inspexisse videtur, quoniam et in Pisonis adoptione et Othonis initiis commemorandis (Dio 64, 5) Plutarchum imitatum esse, et in caede huius imperatoris proponenda (Dio 64, 6), ut iam supra p. 3 exposuimus, Plutarchi errorem ex Taciti verbis commissum repetisse videtur. Verum haec exempla non praetermittenda esse duxi:

Dio 64, 1 (cf. Dio 57, 19) = ann. 6, 20 (Tiberii de Galba praesagium).

Dio 64, 3, 3 = hist. 1, 5 (Galbae dictum, legi a se militem, non emi).

Tacitus

Agr. 32 an eandem Romanis in bello virtutem, quam in pace lasciviam esse creditis? metus ac terror sunt infirma vincla caritatis; quae ubi removeris, qui timere desierint, odisse incipient.

Agr. 32 paucos numero, locorum trepidos ignorantia, caelum ipsum ac mare et silvas, ignota omnia circum spectantes, clausos quodammodo ac vinetos di nobis tradiderunt.

Agr. 33 septimus annus est, commilitones, ex quo virtute et auspiciis imperii Romani fide atque opera vestra Britanniam vicistis.

Tacitus

ann. 15, 41 domuum et insularum et templorum, quae amissa sunt, numerum inire haud promptum fuerit. Fuere, qui adnotarent quartum decimum Kalendas Sextiles principium incendii huius ortum, quo et Senones captam urbem inflammaverint. cf. c. 43.

ann. 15, 39 pervaserat rumor, ipso tempore flagrantis urbis inisse eum domesticam scaenam et cecinisse Troianum excidium, praesentia mala vetustis gladibus adsimulantem.

¹⁾ Perversissime igitur Cassius Dio verbum: »insula« a Tacito metaphorico sensu adhibitum intellexit; conferas, quaeso, etiam locos supra p. 10 nota 3 exscriptos.

Ex Othonis regno haec adnotavi:

Dio 64, 9, 3 = hist. 2, 8 (de falso Nerone, quem Suetonius plane praeterit).

Dio 64, 10, 3 = hist. 2, 50 (de magna illa ave, quae tempore Bedriacensis proelii visa est).

Dio 64, 13, 1 et 3 = hist. 2, 47 (ex Othonis oratione).

Dio 64, 12; 14; 15 = hist. 2, 49 (quantopere milites Othonem dilexerint).

Dio 64, 15, 2 = hist. 2, 50 (ex morum Othonis descriptione).

Facere non possum, quin hos locos exscribam:

Cassius Dio

64, 13, 1 νικάτω Ουιτέλλιος, ἐπεὶ τοῦτο τοῖς θεοῖς ἔδοξεν, σωζέσθωσαν καὶ οἱ ἐκείνου στρατιῶται, ἐπεὶ τοῦτ' ἐμοὶ δοκεῖ.

64, 13, 3 ἐγὼ δ' αὐτὸς ἐμεινόντων ἐλευθερώσω, ὅπως καὶ τῇ ἔργῳ ἅπαντες ἀνθρώποι μάθωσιν, ὅτι τοιοῦτον αὐτοκράτορα εἰλεσθε, ὅστις οὐχ ὑμᾶς ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἑαυτὸν ὑπὲρ ὑμῶν δέδωκεν.

64, 15, 2 κόμιστά γε μὴν ἀνθρώπων ζήσας κάλλιστα ἀπέθανεν, καὶ κακουργότατα τὴν ἀρχὴν ἀρπάσας ἄριστα αὐτῆς ἀπηλλάγη.

Tacitus

hist. 2, 47 fruetur Vitellius fratre coniuge liberis: mihi non ultione neque solaciis opus est.

hist. 2, 47 alii diutius imperium tenuerint, nemo tam fortiter reliquerit.

hist. 2, 50 duobus facinoribus, altero flagitiosissimo, altero egregio, tantundem apud posteros meruit bonae famae quantum malae.

Multi etiam ex Vitellio loci cum Taciteis comparandi sunt:

Dio 65, 1 = hist. 2, 59; 2, 70 (Vitellium locum pugnae Bedriacensis visitavisse).

Dio 65, 8 = hist. 2, 76 et 77; cf. 2, 83; 3, 75 (Vespasianum cum Muciano de regno occupando deliberavisse).

Dio 65, 9 = hist. 2, 78; 2, 82; 2, 86; 3, 3 (de Vespasiano, Muciano, Antonio Primo).

Dio 65, 10 = hist. 2, 100; 3, 13 et 14 (de Caecinae proditione).

Dio 65, 14 = hist. 3, 23; 3, 24; 3, 25; 3, 31 (de Cremonensi pugna).

Dio 65, 15 = hist. 3, 33 et 34 (de Cremonae urbis interitu).

Dio 65, 16 = hist. 3, 67 et 68 (de Vitellii pavore).

Dio 65, 17 = hist. 3, 69—74 (de Capitolio incenso).

Dio 65, 18 = hist. 3, 78—81 (Flavianos urbem Romam occupavisse).

Dio 65, 19 = hist. 3, 82; cf. 4, 1 (de militum crudelitate).

Dio 65, 20 et 21 = hist. 3, 84 et 85 (de Vitellii caede).

Dio 65, 22 = hist. 4, 2; 4, 80 (quomodo Vitellii frater et filius necati sint).¹⁾

¹⁾ Ex Vespasiani, Titi, Domitiani regnis, qualia a Tacito describuntur, Dio haec hausisse videtur:

Vesp.: Dio 66, 3 (cf. 66, 16) = hist. 4, 67 (de Julio Sabino eiusque uxore Epponina).

Dio 66, 5, 1 = Oros. 7, 9, 4 (in bello Judaico multos homines fuisse necatos).

Dio 66, 6 = Sulp. Sev. Chron. 2, 30, 6; Oros. 7, 9, 4 (Romanos diu deliberasse, num in Iudaeorum templum irrumpant).

Dio 66, 12 = Aurel. Vict. Caes. 9, 4 (Vespasianum non dubitasse, quin filium successorem haberet).

Titus: Dio 66, 19, 1 (cf. 66, 18, 1) = Oros. 7, 9, 3; Auson. Titus; cf. hist. 2, 2; Aur. Vict. Epit. 10, 5 (Titum nullius sanguinem in re publica fudisse).

Dio 66, 20 = Tac. Agr. 10; Agr. 39 (quomodo Agricola in Britannia sese gesserit).

Florus et Justinus opera sua coloribus e Taciti libris depinxerunt. Atque Livii quidem epitomator num huius scriptoris verborum usum imitatus esset, diligentissime quaesivit Alfonsus Egen,¹⁾ qui non tam omnia inter eos similia, quam nimis multa exempla protulit. Itaque rebus, quae apud Egenium minus idonea exstare mihi visae essent, amotis, optime ab eo dicta de integro proponere ab hac dissertatione non alienum esse putavi, ut, quomodo Florus Tacito usus esset, manifestius et clarius illustraretur:

Tacitus

ann. 1, 7 habere imperium quam exspectare mallet.

ann. 1, 9 non aliud discordantis patriae remedium fuisse, quam ut ab uno regeretur. cf. ann. 1, 12 unum esse rei publicae corpus atque unius animo regendum.

ann. 1, 10 extortum invito senatu consulatum.

ann. 2, 52 Mazippa terrorem circumferret.

ann. 4, 40 erumpere aemulationem; cf. 5, 11 discordia erumpit.

ann. 13, 37 circumferre bellum coactus; cf. ann. 1, 56 huc illuc ferens arma.

ann. 15, 59 nedum arma contra cieret.

hist. 2, 38 vetus ac iam pridem insita mortilibus potentiae cupido cum imperii magnitudine adolevit erupitque.

ibid.: et in urbe ac foro temptamenta civilium bellorum.

ibid.: et numquam postea nisi de principatu quaesitum.

hist. 2, 84 indulgentia fortunae; hist. 2, 99: fortunae indulgentia.

hist. 4, 38 ne victoribus quidem ingrato rumore, quorum cupiditates externis quoque bellis inexplebiles nulla umquam civilis victoria satiavit.

Florus

1, 7, 2 regnum avitum rapere maluit quam exspectare.

4, 3, 5 (Augustus) ordinavit imperii corpus, quod haud dubie nunquam coire et consentire potuisset, nisi unius praesidis nutu quasi anima et mente regeretur. (cf. Egen. p. 2).²⁾

1, 26, 4 honorum et magistratuum consortium quamvis invito senatui extorsit.

2, 2, 21 Regulus cum terrorem nominis sui late circumtulisset.

4, 2, 13 statim aemulatio erupit.

praef. 2; 3, 12, 1 arma circumtulit.

4, 5, 2 iterum arma cierat.

2, 19, 2 crescentibus cum ipsa magnitudine imperii vitiis. Ceterum cf. Sall. Cat. 7.

3, 21, 1 et in urbe media ac foro cives cum civibus gladiatorio more concurrerent.

4, 2, 14 sic de principatu laborabant, tamquam duos tanti imperii fortuna non caperet.³⁾

2, 14, 5 indulgente fortuna.

3, 23, 8 victores quoque, quod non temere alias in civilibus bellis, partis contenti fuerunt.

Dio 66, 26 = Aurel. Vict. Caes. 10, 3; cf. Oros. 7, 9, 15 (Dio Titum vel veneno, cf. Aurel. Vict., vel morbo, cf. Oros., absumptum esse narrat; fieri potest, ut et hoc et illud apud Tacitum exstiterit).

Domit.: Dio 67, 2 = Ammian. 18, 4, 5; cf. Suet. Dom. 7 (de Domitiani lege, ne castraret quisquam puerum).

Dio 67, 2 = Aur. Vict. Epit. 11, 2; Caes. 11, 3 (cf. Tac. ann. 1, 11) (de Domitiani simulatione).

Dio 67, 6 = Oros. 1, 16, 2, cf. 7, 34, 5 (Dacos etiam Getas nominari) (Ex Orosii 7, 10, 4 fide Dio 67, 6 et 7, cf. 10, e Tacito fluxisse suspicor).

¹⁾ A. Egen, De Floro historico, elocutionis Taciteae imitatore, Monasterii 1882. — ²⁾ Alia autem exempla, quae Egenius p. 2 et 3 ex annalibus profert, non e Tacito, sed e Livio fluxisse suspicor: cum ann. 3, 27; Flor. 3, 12, 8; 13—18 cf. Liv. epit. 58; 59; 60; 70. cf. ann. 3, 76; Flor. 4, 2, 89 (Liv. epit. 115); ann. 4, 72; Flor. 4, 12, 22. —

³⁾ Exempla autem hist. 2, 92: Flor. 4, 2, 8 (Egen. p. 3) non comprobo.

Tacitus

hist. 4, 64 redisse vos in corpus.

dial. 28 ut sincera et integra et nullis pravitatibus detorta unius cuiusque natura.

Agr. 35 ingens victoriae decus.

Accedunt hi loci:

ann. 2, 52 disciplina et armis suesceret.

Etiam in Justinii libros quasdam locutiones Taciteas, praecipue ex annalibus, irrepsisse his exemplis a me collectis et ordine conscriptis demonstrare conabor:

Tacitus

ann. 1, 1 urbem Romam a principio reges habuere.

ann. 1, 5 neque satis compertum est, spirantem adhuc Augustum apud urbem Nolum an exanimem reppererit.

ann. 1, 18 hi verberum notas, illi canitiem, plurimi detrita tegmina et nudum corpus exprobrantes; cf. ann. 1, 35 nudant universi corpora, cicatrices ex vulneribus, verberum notas exprobrant.

ann. 2, 24 secundante vento.

ann. 4, 8 effusum in lacrimas senatum.

ann. 4, 23 incerta belli metuens.

ann. 4, 67 in luxus et malum otium resoluti.

ann. 11, 30; 12, 8; 14, 61: genibus provolutus.

ann. 16, 18 revolutus ad vitia.

hist. 2, 76 quam inhonesta tam tuta servitus esset; cf. Agr. 30.

hist. 3, 10 crudescere seditio.

Florus

1, 3, 9 sed in suum corpus redisse rursus videretur.

3, 12, 2 dum sincera adhuc et innoxia pastoriae illius sectae integritas.

3, 10, 20 maximum victoriae decus.

4, 12, 17 disciplina, armis etiam Romanis adsueverat.

Justinus

1, 1 principio rerum gentium nationumque imperium penes reges erat.

11, 15, 6 Dareum multis quidem vulneribus, sed spirantem adhuc invenit.

12, 8, 12 ostendere alius canitiem, alius vulnera, alius aetate consumpta corpora, alius cicatricibus exhausta.

26, 3, 4 secundante vento.

1, 8, 9 dolorem in lacrimas effundere.

38, 1, 8 incertum belli timens.

30, 1, 7 revolutus in luxuriam.

11, 9, 14 pedibus provolutus.

6, 9, 2 in segnitiam torporemque resoluti.

21, 5, 10 neque honesta, sed tuta consilia circumspiciebat.

8, 4, 4 crudescente ira.

Praeter illos rerum scriptores etiam eos, qui non fungebantur hoc munere, his temporibus Taciti libros lectos cognitosque habuisse Ptolemaeus et Lucianus nos docent, quibuscum Eumenium, Gallum oratorem, coniunxisse me non pigebit. Ptolemaeus igitur 2, 11, 27 ex verbis Taciti ann. 4, 73: »ad sua tutanda digressis rebellibus,« in septemtrionali Germaniae parte oppidum nomine *Σιαποντάνδα* fuisse concludit atque Lucianus, quomodo historia conscribenda sit cap. 60: »καὶ μὴν καὶ μῦθος εἴ τις παρεμπέσοι, λεκτέος μὲν, οὐ μὴν πιστωτέος πάντως, ἀλλ' ἐν μέσῳ θετέος τοῖς ὅπως ἂν ἐθέλωσιν εἰκάσωσιν περὶ αὐτοῦ« Germaniae capitis tertii: »quae neque confirmare argumentis neque refellere in animo est: ex ingenio suo quisque demat vel addat fidem« notitiam prodit. Denique Eumenius¹⁾

¹⁾ Ritter p. XXX.

ad *Agricolae* caput 12 spectans in panegyrico ad *Constantinum* cap. 9 haec scripsit: »Certe quidem, propter quod vita diligitur, longissimae dies et nullae sine aliqua luce noctes, dum illa litorum extrema planities non attollit umbras, noctisque metam caeli et siderum transit adspectus, ut sol ipse, qui nobis videtur occidere, ibi appareat praeterire.« Sed fieri quoque potest, ut *Eumenius* hunc locum e *Livio* vel e *Fabio Rustico* sumpserit (cf. *Tac. Agr.* 10).

Quieta illa tempora *Hadriani* et successorum eius secutae sunt turbae imperatorum a praetorianis creatorum inde a *Commodo* usque ad *Diocletianum*. Tum *Christiani* primum literas capessiverunt, quorum, cum praeter libros sacros etiam *Taciti* operibus uti vellent, maxime intererat inspicere, quid scripserit ille in libris *historiarum* quinto et sexto de miserabili *Hierosolymorum* interitu vel quomodo in quinto decimo *annalium* libro *Neronem*, imperatorem crudelissimum, in *Christianos* saevientem fecerit. Atque *Tertullianus* quidem, primus scriptor ecclesiasticus, qui *Taciti* notitiam prodit, prima capita ex *historiarum* libro quinto laudat. In apologetici enim capite 16 eisdemque verbis in primi libri »ad nationes« capite 11 ex *Taciti* hist. 5, 3 et 5, 9 haec hausit: »Nam et, ut quidam, somniastis, caput asinium esse deum nostrum. Hanc *Cornelius Tacitus* suspicionem [eiusmodi dei]¹⁾ insuerit. Is enim in quinta²⁾ *historiarum* suarum bellum *Judaicum* exorsus ab origine gentis etiam de ipsa tam origine, quam de nomine et religione gentis, quae voluit, argumentatus, *Judaeos* refert, *Aegypto* expeditos, sive, ut putavit, extorres, vastis *Arabiae* in locis aquarum egentissimis, cum siti macerarentur, onagris, qui forte de pastu potum petitori aestimabantur, indicibus fontis usos ob eam gratiam consimilis bestiae superficiem consecrasset. Atque ita inde praesumptum opinor, nos quoque ut *Judaicae* religionis propinquos eidem simulacro initiari. At enim idem *Cornelius Tacitus*, sane ille mendaciorum loquacissimus, in eadem historia (5, 9) refert, *Cn. Pompeium*, cum *Hierusalem* cepisset proptereaque templum adisset, speculandis *Judaicae* religionis arcanis, nullum illic repperisse simulacrum. Et utique, si id colebatur, quod aliqua effigie repraesentabatur, nusquam magis, quam in sacrario suo exhiberetur, eo magis, quia nec verebatur extraneos arbitros, quamquam vana cultura. Solis enim sacerdotibus adire licitum; etiam conspectus ceterorum velo oppanso interdicebatur.« Atque ad hist. 5, 2 et 5, 4 spectat eiusdem scriptoris ecclesiastici locus: ad nationes 2, 12: »Exstat apud litteras vestras usquequaquam *Saturni* census. Legimus apud *Cassium Severum*, apud *Cornelios Nepotem* et *Tacitum*, apud *Graecos* quoque *Diodorum* quive alii antiquitatum canos collegerunt.«

Verum tristissimis illis temporibus post *Tertulliani* mortem *Taciti* libri ita neglecti iacebant, ut *Tacitus* imperator, cum se unum e posteris eius esse iactaret, partem operum huius scriptoris in bibliothecis collocare inberet.³⁾ Sic ille quarto et quinto post *Christum* natum saeculis non modo apud *historiarum* scriptores, sed etiam apud grammaticos quosdam florebat vigebatque. *Ammianus*

¹⁾ Apologetici codices praebent »eiusmodi«, ab *Oehlero* adiecto »dei«, quod facile sane intercidere poterat, suppletum; ego tamen »eiusmodi« plane delendum esse censeo, quoniam loco »ad nationes« non exstat. —

²⁾ *Apol.* »quinta«, ad *natt.* »quarta«. — ³⁾ Confer *Vopisc. Tac.* 10, 3: »*Cornelium Tacitum*, scriptorem *historiae Augustae*, quod parentem suum eundem diceret, in omnibus bibliothecis collocari iussit. Ne lectorum incuria deperiret librum, per annos singulos decies scribi publicitus in *evicosarchis* iussit et bibliothecis poni.« Ceterum hoc quoque non praetereundum esse putavi, *Hieronymum* in *Commentario* ad *Zachar.* 3, 14 triginta volumina librorum *Tacitorum* hac ratione commemorare: »Haec omnia plenissime *Josephus*, qui *Judaicam* scripsit *historiam* et multo maiora, quam legimus in prophetis, eos sustinuisse commemorat; *Cornelius* quoque *Tacitus*, qui post *Augustum* usque ad mortem *Domitiani* vitas *Caesarum* triginta voluminibus exaravit.«

vero Marcellinus, qui omnium illorum Taciti imitatorum primus est appellandus, libros eius continuavit et inde a Nerva usque ad Valentis mortem perduxit (Amm. 31, 16, 9). Ille igitur non modo locutiones, sed etiam res multas ex auctore suo hausit, quin etiam in rebus scribendis easdem rationes iniit.¹⁾ Namque cum annuos consules commemorans annalium scriptorem se praebeat, a scriptoribus illis historiae Augustae, qui vitas Caesarum posteris tradiderunt, plane abhorret. Quid? hi cum nullo loco opera Tacitea respexisse videantur, Suetonium et Marium Maximum summis laudibus cumulant,²⁾ ille non modo eos, qui Marium Maximum legunt, vituperat,³⁾ sed etiam idem, quod Tacitus, de historia magni aestimanda censet.⁴⁾ Accedit, quod Ammianus Taciti exemplum aemulatus imperatorum, quorum vitam absolvit, memoriam virtutibus et vitiis denuo propositis recolligit.⁵⁾

Ut autem singula persequar, primum exempla, quae iam Woelfflinus⁶⁾ et Waitz⁷⁾ attulerunt, locutionibus a me collectis supplere visum est:

Tacitus

hist. 1, 14; 1, 17; 2, 52; ann. 15, 72; 16, 22; Agr. 43; 44 vultu habituque.

hist. 1, 39 exterritus Piso fremitu crebrescentis seditionis.

hist. 1, 48 audax, callidus, promptus.

hist. 2, 2 his ac talibus inter spem metumque iactatum spes vicit.

hist. 2, 7; ann. 15, 68; Agr. 38 consilia miscere.

hist. 2, 14 obscurum noctis; cf. Verg. Georg. 1, 478.

hist. 2, 25 doli prudens.

hist. 2, 37 linguis moribusque dissonos.

hist. 2, 38 nunc ad rerum ordinem redeo; ann. 12, 40 ad temporum ordinem redeo; verum confer Sall. Jug. 4 nunc ad inceptum redeo. (Tac. hist. 4, 33; Cic. Tusc. 1 § 23.)

hist. 2, 83; 4, 21 ambiguus consilii.⁷⁾

hist. 3, 43 futuri ambiguus.⁷⁾

hist. 3, 2 acerrimus belli concitor.⁸⁾

Ammianus

30, 4, 11 vultus gravitate ad habitum composita tristiores; cf. Heg. 2, 4, 14.

27, 3, 9 crebrescentis seditionis in maius.

26, 10, 5 audaces et prompti.

20, 11, 31 his ac talibus imperator inter spem metumque iactabatur; cf. 21, 13, 1: his ac talibus inter spem metumque nova negotia commovente.

14, 11, 4; 18, 4, 1 consilia miscere.

25, 2, 3 obscuro noctis.

30, 1, 5 doli iam prudens.

22, 8, 11 linguis et moribus dissonos.

23, 4, 15 nunc ad rerum ordinem revertamur; 27, 3, 15 uunc ad rerum ordines revertamur.

21, 13, 2 consiliorum ambiguus.⁷⁾

27, 8, 5 futuri ambiguus.⁷⁾

15, 7, 5 barbarum acerrimus concitor; cf. 21, 13, 12 barbarum acerrima concitatrix; 17, 9, 5 barbarum concitores.

¹⁾ Sic fit, ut Michaeli illa coniectura (confer: H. Michael, Die verlorenen Bücher des Ammianus Marcellinus, Breslau 1880), aliis quoque argumentis confirmata, Ammianum duo opera, annales et historias scripsisse, optime comprobetur. — ²⁾ Vopisc. Prob. 2; cf. Vopisc. Aurelian. 2. — ³⁾ Amm. 28, 4, 14. — ⁴⁾ Amm. 26, 1, 1; 27, 2, 11; Tac. ann. 13, 31. — ⁵⁾ Amm. 14, 11, 27 sq.; 21, 16; 25, 4; 25, 10, 14 sq.; 30, 7—9; 31, 14. — ⁶⁾ Woelfflin, Philologus 29, 558. — ⁷⁾ Waitz, Philologus 36, 634. — ⁸⁾ Cf. Erdmann, Der Gebrauch der lateinischen Adiectiva mit dem Genitiv, p. 19. — ⁹⁾ Cod. Med. praebebat: »concitor«; verum ex Ammiani loco Heraei. aliorum emendatio: »concitor« contra Halmii coniecturam: »concitator« confirmatur.

Tacitus

- hist. 4, 68 acerrimo instinctore belli.
- hist. 3, 66 altiores spiritus gerere.
- hist. 3, 73 irrumpunt Vitelliani et cuncta sanguine, ferro flammisque miscent.
- hist. 3, 76 non intuta moenium firmare.
- hist. 3, 82 ad serum usque diem.
- hist. 3, 83 exsultabant, fruebantur nulla partium cura, malis publicis laeti.
- hist. 4, 47 summaque et ima miscere.
- ann. 1, 1 omnia discordiis civilibus fessa.
- ann. 1, 2 tuta et praesentia, quam vetera et periculosa malle.
- ann. 1, 5 spirantem adhuc Augustum.
- ann. 1, 16 hic rerum urbanarum status erat.
- ann. 1, 17 uligines paludum.
- ann. 1, 47 immotum adversus eos sermones fixumque Tiberio fuit; cf. Verg. Aen. 4, 15 fixum immotumque.
- ann. 1, 61 occulta saltuum.
- ann. 1, 61 medio campi albentia ossa.
- ann. 1, 68 avia saltuum.
- ann. 1, 51 ferro flammisque pervastare; cf. hist. 3, 73 ferro flammisque miscere;¹⁾ cf. 14, 38 igni atque ferro.
- ann. 2, 6; Germ. 1 Rhenus Oceano miscetur.
- ann. 3, 2 viam complevere disiecti et, ut cuique libitum, flentes.
- ann. 3, 5 asperissimo hiemis.
- ann. 3, 43; 6, 33 more gentico.
- ann. 3, 55 cultu victuque.

Ammianus

- 21, 12, 20 acerrimus belli instinctor; cf. 30, 1, 2 acer dissensionum instinctor.
- 22, 8, 18 altiora spirabant; 23, 6, 7 alte spirantium.
- 31, 8, 6 rapinis et caedibus sanguineque et incendiis et liberorum corporum corruptelis omnia foedissime permiscentes; cf. 31, 16, 1 miscentes cuncta populationibus et incendiis.
- 31, 15, 6 moenium intuta firmata; cf. 16, 4, 2 murorum intuta parte firmata.
- 31, 15, 14 ad serum usque diem.
- 23, 3, 7 exultans pernoctavit et laetus.
- 28, 1, 15 imis summa miscente; cf. Heg. 1, 20, 3.
- 14, 11, 8 discordiis civilibus formidabant.
- 26, 7, 1 omnia tutiora praesentibus rati.
- 31, 7, 2 adhuc spirantibus barbaris; cf. Suet. Tib. 21; Just. 14, 15, 6.
- 28, 1, 57 is urbanarum rerum status, ut ita dixerim, fuit.
- 27, 10, 11 palustres uligines.
- 19, 12, 2 obstinatum fixumque propositum.
- 29, 6, 16 silvarum occulta.
- 31, 7, 16 albentes ossibus campi.
- 19, 8, 7 per avia saltusque.
- 17, 1, 4 ferro violare et flammis; cf. 20, 6, 7 ferro certatur et ignibus 28, 1, 29 igni vel ferro.
- 23, 6, 11 pelago miscetur Euphrates.
- 25, 9, 6 exin variae complentur viae, quas quisque poterat, dilabentium.
- 19, 11, 4 hiemis durissimo; cf. Heg. 3, 19, 2.
- 24, 4, 23 ex usu moris gentici.
- 23, 6, 49; 27, 12, 9; 31, 2, 21 victu et cultu.

¹⁾ Cf. Woelfflin, Die alliterirenden Verbindungen der lateinischen Sprache, p. 55.

Tacitus

ann. 4, 8 effusum in lacrimas senatum.

ann. 13, 38 vergente iam die; ann. 11, 4 autumnino vergente.

ann. 14, 2 cum Nero per vinum et epulas incalesceret.

ann. 15, 28 dextras miscere.

ann. 15, 44 laniatu canum interirent.

ann. 16, 18 revolutus ad vitia.

Agr. 26 mutato repente consilio.

Agr. 30 proelium et arma, quae fortibus honesta, eadem etiam ignavis tutissima sunt; hist. 2, 76 quam inhonesta tam tuta servitus esset.

Agr. 40 exceptus brevi osculo.

Agr. 44 non iam per intervalla et spiramenta temporum.

Praeterea multae res in Ammiani annales ex Taciti libris irrepserunt. Ille enim cum 15, 8, 4 Julianum a Constantio et 27, 6, 5 Gratianum a Valentiniano in societatem regni acceptos esse fingeret, ad Pisonis adoptionem (hist. 1, 15 sq.) atque cum Julianum apud Parthos morientem faceret (25, 3, 19 sq.) ad Othonis exitum (hist. 2, 47 sq.) spectavit:

Tacitus

hist. 1, 15 igitur Galba apprehensa Pisonis manu in hunc modum locutus fertur.

hist. 1, 16 (ex Galbae oratione) monere diutius neque temporis huius et impletum est omne consilium, si te bene elegi.

hist. 2, 47 (ex Othonis oratione) alii diutius imperium tenuerint, nemo tam fortiter reliquerit.

Ammianus

25, 5, 6 in lacrimas effusi sunt omnes et luctum; cf. Just. 1, 8, 9.

17, 13, 8; 22, 13, 5 vergente in vesperam die; cf. 31, 10, 13 vergente in meridiem die; 23, 5, 12 sole vergente iam in occasum; 31, 8, 2 anno in autumnum vergente; 31, 10, 1 autumnino vergente in hiemem.

30, 1, 20 iam vino incalisciente.

16, 12, 37 dexteræ dexteris miscebantur,

19, 5, 6 laniatis corporibus interibant.

24, 3, 6 ad seditionum revoluti dedecora.

14, 10, 11 mutato repente consilio; cf. 29, 2, 23 mutata repente persona.

28, 1, 35 honestum et tutum; cf. Just. 21, 5, 10.

22, 9, 13 osculo susceptus; cf. 29, 5, 16 susceptus cum osculo; 22, 7, 3 exosculatum susceptumque.

29, 1, 40 sine spiramento vel mora; cf. 14, 7, 15 sine spiramento ullo.

Ammianus

15, 8, 4 Augustus (scil. Constantius) incendens eumque (Julianum) manu retinens dextera haec sermone placido peroravit.

27, 6, 5 (Valentinianus) dextra puerum (Gratianum) adprehensum.

27, 6, 13 (ex Valentiniani oratione) haec pro tempore praecepisse sufficet, cetera monere non desinam.

25, 3, 19 (ex Juliani oratione) aequo enim iudicio iuxta timidus est et ignavus, qui, cum non oportet, mori desiderat, et qui refugiat, cum sit opportunum.

Tacitus

ibid.: plura de extremis loqui pars ignaviae est.

2, 48 intempestivas suorum lacrimas coercens.

2, 49 vespascente die sitim haustu gelidae aquae sedavit.

ibid.: hunc vitae finem habuit septimo et tricesimo aetatis anno.

2, 50 origo illi e municipio Ferentino.

Ex historiis haec quoque hausit:

hist. 2, 2 haud fuerit longum, initia religionis, templi ritum, formam deae.... paucis disserere.

hist. 2, 3 simulacrum deae non effigie humana, continuus orbis latiore initio tenuem in ambitum metae modo exurgens, sed ratio in obscuro.

In externarum autem nationum moribus describendis Ammianus res ex libello de Germania haustas ad illas transferre solet; sic ex Germania sumpsit:¹⁾

Tacitus

Germ. 1 Danuvius..... pluris populos adit.

Germ. 1 Oceanus..... latos sinus et insularum immensa spatia complectens... Rhenus.... miscetur.... Danuvius..... sex meatibus erumpat.

Germ. 1 Rhenus, Raeticarum Alpium... vertice ortus..... Danuvius..... donec in ponticum mare sex meatibus erumpat, septimum os paludibus hauritur; cf. Plin. nat. hist. 4, 24 ex adverso Raurici Galliae oppidi e. q. s.

Germ. 18 (de Germanis) dotem non uxor marito, sed uxori maritus offert..... in haec munera uxor accipitur, atque invicem ipsa armorum aliquid marito affert.

Ammianus

25, 3, 20 haecenus loqui vigore virium labente sufficiet.

25, 3, 22 et flentes inter haec omnes, qui aderant, auctoritate integra etiam tum increpabat.

25, 3, 23 epota gelida aqua, quam petit medio noctis horrore.

ibid.: vita facilius est absolutus anno aetatis altero et tricensimo.

ibid.: natus apud Constantinopolim.

16, 10, 17 ut in maximo circo erigeret obeliscum, cuius originem formamque loco competenti (17, 4, 7) monstrabo.

17, 4, 7 est autem obeliscus asperrimus lapis in figuram metae cuiusdam sensim ad proceritatem consurgens excelsam; cf. Boccac. Genealogia Deorum 3, 23.

Ammianus

27, 4, 6 Hister, qua Romanum cespitem lambit, urbibus multis et castris contiguus et castellis.

17, 13, 4 Parthiscus obliquatis meatibus Histro miscetur, sed dum solus licentius fluit, spatia longa et lata sensim praeterlabens.

22, 8, 44 amnis vero Danubius oriens prope Rauracos monte confine limitibus Raeticis per latiore orbem praetentus ac sexaginta navigabilis paene omnes recipiens fluvios, septem ostiis per hoc Scythicum latus erumpit in mare.

14, 4, 4 (de Saracenis) dotis nomine futura coniunx hastam et tabernaculum offert marito.

¹⁾ Woelfflinus l. l. haec exempla iam attulit: Germ. 9 = Amm. 22, 8, 34 et Germ. 23 = Amm. 15, 12, 4.

Tacitus

Germ. 22 crebrae, ut inter vinolentes, rixae raro conviciis, saepius caede et vulneribus transiguntur.

Ammianus

27, 4, 9 Odrysae, ita humanum fundere sanguinem adsueta, ut, cum hostium copia non daretur, ipsi inter epulas post cibi satietatem et potus suis velut alienis corporibus imprimerent ferrum; cf. Donizo, Mon. Germ. 14, 390.

Denique ea, quae Amm. 23, 6, 88 narrat, ex Agr. 12 hausta esse admodum probabile est (verum confer Plin. n. h. 9, 35).

His vero locis Ammianus ad tempora in annalium et historiarum libris deperditis tractata spectat, quos quoniam fragmenta Tacitea nobis praebere videntur, Amm. 14, 11, 28, quo loco Vespasianus, Titus, Domitianus, 16, 1, 3, quo Titus, 21, 16, 8, quo Caligula et Domitianus commemorantur, omissis, brevi conspectu proponam:

1. Amm. 14, 8, 2 Et hanc (scil. Isauriam) quidem praeter oppida multa duae civitates exornant: Seleucia, opus Seleuci regis, et Claudiopolis, quam eduxit coloniam Claudius Caesar.¹⁾

2. Amm. 15, 2, 5 ut nocte ventura procul a conspectu militarium raptus Ursicinus indemnatus occideretur, ut quondam Domitius Corbulo dicitur caesus in conluvie illa Neroniani saeculi, provinciarum fidus defensor et cautus.²⁾ Confer 29, 5, 4 Domitii Corbulonis et Lusii veterum simillimi, quorum prior sub Nerone, alter Traiano rem regente Romanam pluribus inclaruere fortibus factis.

3. Amm. 23, 1, 2 (Julianus) ambitiosum quondam apud Hierosolyma templum, quod post multa et interneciva certamina obsidente Vespasiano posteaque Tito aegre est expugnatum, instaurare cogitabat.³⁾

4. Amm. 18, 4, 5 Horum et similium taedio iuvat veterem laudare Domitianum, qui licet patris fratrisque dissimilis memoriam nominis sui inexpressibili detestatione perfudit, tamen receptissima inclaruit lege, qua minaciter interdixerat, ne intra terminos iuris dictionis Romanae castraret quisquam puerum.⁴⁾

5. Amm. 15, 5, 35 eo more, quo semper oderat fortiter facientes, ut quondam Domitianus.⁵⁾

Aurelium quoque Victorem, cuius de imperatorum Romanorum rebus gestis opera excerpta in Caesaribus atque in Epitome memoriae tradita sunt, Tacito auctore usum esse Woelfflinus⁶⁾

¹⁾ Sane Ammianus in omnibus rebus, quas 14, 8, 1—15 tractat, non uno eodemque fonte geographico usus esse (cf. Gardthausen, Die geographischen Quellen Ammians, Fleckeisen's Jahrbh., 6. Supplementband, p. 512 sqq.), sed praeter commentarium provincias imperii Romani continens etiam Rufi Festi breviarium de rebus populi Romani gestis inspexisse videtur (Mommсен, Ammian's Geographica, Hermes 16, 605 sqq.). Verum cum neque Rufius Festus nomen Claudiopolis oppidi ullo loco praebeat, neque in commentario illo quidquam, nisi oppidorum nomina, exstet (cf. Mommсен, l. l. p. 610), fieri potest, ut Ammianus ea, quae de huius oppidi origine disserit («Claudiopolis, quam eduxit coloniam Claudius Caesar»), ex Taciti libris commemoraverit. — ²⁾ Confer Dio 63, 17; Tac. hist. 2, 76 »an excidit trucidatus Corbulo?« Tac. ann. 11, 18 »Corbulo magna cum cura et mox gloria.« Suetonius Corbulonem plane silentio praeterit. Cf. Tac. ann. 14, 15. quo loco de Nerone legitur: »nec ulla moribus olim corruptis plus libidinum circumdedit, quam illa colluvies.« — ³⁾ Cf. Oros. 7, 9; Sulp. Sev. Chron. 2, 30. — ⁴⁾ Cf. Dio 67, 2: »Καὶ διὰ τοῦτο, καίπερ καὶ αὐτὸς ἑαρίνον τινὸς εὐνούχου ἐρῶν, ὅμως, ἐπειδὴ καὶ ὁ Τίτος ἰσχυρῶς περὶ τοῦς ἐκτομίας ἐβρονδᾶσαι, ἀπηγγέλευσεν ἐπὶ ἐκείνου ὕβρει, μηδὲνα εἶναι ἐν τῇ τῶν Ῥωμαίων ἀρχῇ ἐκτέμνεσθαι.« Verum Suetonius Dom. 7 hanc rem paucis ita absolvit: »castrari mares vetuit.« — ⁵⁾ Cf. Agr. 41: »(Domitianus) infensus virtutibus princeps.« — ⁶⁾ Woelfflin, Rhein. Mus. 29, 302.

recte monuit, quamvis iam Opitzius¹⁾ multas res, quas duorum scriptorum communes esse cognovit, uni eidemque eorum fonti vindicare conatus esset. Verum eis, quae viri illi docti collegerunt, exemplis haec adiciam.

Atque quoniam Woelfflinus omnia, quae ad Augusti regnum pertinent, proposuit, ad Tiberium transeo:

Aurelius Victor

Epit. 2, 3 (Tiberius) satis prudens in armis satisque fortunatus ante sumptum imperium sub Augusto fuit.

Epit. 2, 4 eloquio clarior, sed ingenio pessimo, truci, avaro, insidioso, simulans ea se velle, quae nollet: his vero, quos oderat, quasi benevolus apparens.

Epit. 2, 7 aestimantes eum . . . imperialis molestiae magnitudinem declinare; cf. Caes. 9, 3 quanta moles molestiaeque imperio inesset.

Ex eis, quae Aurelius Victor de Caligula disserit, verba Caes. 3, 4: »qua causa nitebantur omnes casum tantae familiae leniri adolescentuli (scil. Caligulae) spe« cum eo congruunt, quod Tacitus Germanici liberos multum populi gratia floruisse saepissime indicat. Praeterea, quae Caes. 3, 14—20 (confer Epit. 4, 1 et 2) de Claudio imperatore creato referuntur, ex illo fonte derivata esse ex his locis inter se comparatis suspicatus sum:

Aurelius Victor

Caes. 3, 17 quin etiam militares plebisque animos conciliaverat.

Caes. 3, 20 ita Romae regia potestas firmata proditamque apertius, mortalium conatus vacuos a fortuna cassosque esse.

Ut in Claudii regno tractando locos iam supra cum Cassio Dione comparatos (Caes. 4, 2; Epit. 4, 5 = Dio 60, 9; Caes. 4, 2 = Dio 60, 21, 3) omittam, restat, ut haec quoque exempla proferam:

Aurelius Victor

Caes. 4, 14; Epit. 4, 10 Visus apud Aegyptum Phoenix, quem volucrem ferunt anno quingentesimo ex Arabis memoratos locos advolare.

In Neronis vita Caes. 5, 8 Aurelius Victor, cum se multos scriptores ad res narrandas in-spexisse fingeret, Tacitum hac ratione exscripsisse videtur:

Tacitus

ann. 6, 51 (Tiberium) egregium vita fama-que, quoad privatus vel in imperiis sub Augusto fuit.

ann. 1, 11 plus in oratione tali dignitatis quam fidei erat, Tiberioque etiam in rebus, quas non occuleret, suspensa semper et obscura verba, tunc vero nitenti, ut sensus suos penitus abderet, in incertum et ambiguum magis implicabantur.

ann. 1, 11 solam divi Augusti mentem tantae moli capacem.

Tacitus

ann. 4, 2 irrepere paullatim militares animos.

hist. 1, 3 nec enim umquam atrocioribus populi Romani cladibus magisque iustis indicis adprobatum est, non esse curae deis securitatem nostram, esse ultionem.

Tacitus

ann. 6, 28 . . . avis phoenix in Aegyptum venit . . . de numero annorum varia traduntur; maxime vulgatum quingentorum spatium.

¹⁾ Opitz, Acta societ. phil. Lips. 2, 199.

Aurelius Victor

Caes. 5, 8 atque inter haec matrem etiam contaminavisse plures habent; dum ea quoque dominandi ardore scelere quolibet subici filium cupit. Id ego, quamquam scriptoribus diversa firmantibus, verum puto. Namque ubi mentem invaserint vitia, nequaquam verecundiae externis societate humanius datur peccandi consuetudo, nova et eo dulciora affectans, ad extremum in suos agens.

Neronis autem mortem eodem modo, quo Cassius Dio, in lucem profert:

Aur. Vict. Epit. 5, 7 desertus undique, noctis medio egressus urbem, sequentibus Phaone Epaphrodito, Neophrytoque et spadone Sporo,¹⁾ quem quondam exsectum formare in mulierem tentaverat, semet ictu gladii transegit, adiuvante trepidantem manum impuro, de quo diximus, eunucho:

cum sane prius nullo reperto, a quo feriretur, exclamaret: »Itane nec amicum habeo, nec inimicum? dedecorose vixi, turpius peream.«²⁾

Aur. Vict. Caes. 5, 17 Hic finis Caesarum genti fuit, quem fore prodigiorum multa³⁾ denunciavere, praecipueque eorum praediis arescens lauri nemus dicatum triumphantibus, atque interitus gallinarum, quae adeo multae albaeque, aptiores erant religionibus, ut iis Romae habeatur hodie locus.

Ex rebus sub Galba, Othone, Vitellio gestis narrandis eis, quae iam inter viros doctos nota sunt, haec addam:

Epit. 7, 1 Salvius Otho, splendidis ortus maioribus, ex oppido Ferentino, imperavit menses tres, vita omni turpis, maxime adulescentia.

Tacitus

ann. 14, 2 Tradit Cluvius, ardore retinendae Agrippinam potentiae eo usque provectam, ut . . . offerret se saepius temulento comptam et incesto paratam . . . Fabius Rusticus non Agrippinae, sed Neroni cupitum id memorat eiusdemque libertae (scil. Actes) astu disiectum. Sed quae Cluvius, eadem ceteri quoque auctores prodidere et fama huc inclinat, seu concepit animo tantum immanitatis Agrippina, seu credibilior novae libidinis meditatio in ea visa est.

Dio 63, 27, 3 ἐσθῆτά τε οὖν φαίλῃν ἔλαβε καὶ ἐπὶ ἵππον οὐδὲν βελτίονα ἀνέβη, καὶ ἐπ' αὐτοῦ κατακεκαλυμμένος πρὸς χωρίον τι Φάωνος Καίσαρείου, μετὰ τε ἐκεῖνου καὶ μετὰ Ἐπαφροδίτου τοῦ τε Σπόρου, νυκτὸς ἐπιούσης ἤλασεν.

Dio 63, 29, 2 ἐπεὶ τε οὐχ ὑπήκουσαν, ἀνεστένανξέ τε καὶ ἔφη »ἐγὼ μόνος οὔτε φίλον οὔτε ἐχθρὸν ἔχω.«²⁾

Dio 63, 29, 3 ἐβίω δὲ ἔτη τριάκοντα καὶ μῆνας ἐννέα, ἀφ' ὧν ἤρξεν ἔτη δεκατρία καὶ μῆνας ὀκτώ, ἔσχατος τῶν ἀπὸ τοῦ Αἰνείου⁴⁾ καὶ ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου γεγονότων, καθάπερ πον σαφῶς καὶ αἱ δάφναι αἱ ὑπὸ τῆς Αἰονίας φυτευθεῖσαι τό τε γένος τῶν λευκῶν ὀρνίθων προδιαφθαρέντα αὐτοῦ ἐσήμανεν.

hist. 2, 50 Origo illi e municipio Ferentino, pater consularis, avus praetorius, maternum genus impar, nec tamen indecorum, pueritia ac iuventa, qualem monstravimus.

¹⁾ Cf. Suet. Ner. 48: »quattuor solis comitantibus, inter quos et Sporus erat«. — ²⁾ Illa sententia apud Suet. Ner. 49 non exstat. — ³⁾ Othonis quidem vitam Tacitus hist. 2, 50 cum prodigio concludit. — ⁴⁾ Cf. Auson. Caes.: Nero.

Epit. 8, 3 a cuius (scil. Vespasiani) militibus, certamine sub muris urbis habito, superatus, eo palatio, quo se abdiderat Vitellius, vinctis a tergo manibus, productus, circumducitur ad spectaculum vulgi.

Epit. 8, 4 per scalas Gemonias trahitur, ubi Sabinum, Vespasiani fratrem, necari permiserat.

Cum Flaviorum regna inspicerem, haec e Tacito hausta esse mihi persuasi:

Aurelius Victor

Caes. 9, 1. facundiae haud egens (scil. Vespasianus) promendis, quae senserat.

Caes. 9, 1 (Vespasianus) exsanguem diu fessumque terrarum orbem brevi refecit.

Caes. 9, 2; Epit. 9, 5 namque primum satellites tyrannidis, nisi qui forte atrocius longius processerant, flectere potius maluit, quam excruciatos delere.

Epit. 10, 5 (de Tito) sed haec in melius conversa.

Caes. 11, 3; Epit. 11, 2 sed Domitianus primo clementiam simulans.

Denique Woelfflini coniectura, Titi mortem Caes. 10, 5 »lautusque veneno interiit« ad Tacitum spectare optime eo comprobatur, quod apud Dionem 66, 26, 2 legimus: »μετήλλαξεν ἐν τοῖς ὕδασιν,¹⁾ ἐν οἷς καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ὡς μὲν ἡ φήμη λέγει, πρὸς τοῦ ἀδελφοῦ ἀναλωθεὶς, ὅτι καὶ πρότερον ἐπεβούλευτο ὑπ' αὐτοῦ, ὡς δέ τινες γράφουσι, νοσήσας.«

Hegesippus ille, Josephi, Judaicarum rerum scriptoris, Latinus interpres, has locutiones cum Tacito communes praebet:

Tacitus

hist. 1, 14; 1, 17; 2, 52;

ann. 15, 72; 16, 12;

Agr. 43; 44:

vultu habituque.

hist. 1, 44 ad praesens in posterum.

hist. 1, 49 hunc exitum habuit Servius Galba.

hist. 3, 84 in palatium regreditur ab Julio Placido tribuno cohortis protrahitur, vinctae pone tergum manus; laniata veste, foedum spectaculum ducebatur, multis increpantibus nullo illacrimante.

hist. 3, 85 postremo ad Gemonias, ubi corpus Flavii Sabini iacuerat, propulere.

Tacitus

hist. 2, 80 (Vespasianus) concurrentes adloquitur, satis decorus etiam Graeca facundia omniumque, quae diceret atque ageret, arte quadam ostentator.

cf. dial. 17 ac sextam iam felicitis huius principatus stationem, qua Vespasianus rem publicam fovet; cf. Oros. 7, 9, 1 tranquilla serenitas sub Vespasiano rediit.

hist. 2, 82 ipse Vespasianus adire, hortari, bonos laude, segnes exemplo incitare saepius, quam coërcere, vitia magis amicorum, quam virtutes dissimulans.

hist. 2, 2 (Titus) suo, quam patris imperio moderatior; cf. hist. 1, 50 (de Vespasiano) in melius mutatus est.

cf. Dio 67, 2, 5 αὐτὸς τε γὰρ καὶ φιλεῖν τὸν ἀδελφὸν καὶ πενθεῖν προσεποιεῖτο.

Hegesippus

2, 4, 14 vultu habituque;

cf. Amm. 30, 4, 11.

1, 38, 8 ad praesens in reliquum.

1, 46, 27 hunc finem habuit Herodes.

¹⁾ Cf. Suet. Tit. 11: »excessit in eadem, qua pater, villa« et Aur. Vict. Epit. 10, 15: »in eodem, quo pater, apud Sabinos a agro febris interiit.

Tacitus

- hist. 1, 52 modesti quietique.
 hist. 1, 53 immodicus animi; cf. Sall. hist. 1, 114 D.
 hist. 1, 87 bellorum insolens.
 hist. 2, 86 facem belli praeferre.
 hist. 3, 13 sternunt funduntque.
 hist. 3, 44 insitus¹⁾ erga Vespasianum favor.
 hist. 3, 56 improvidus consilii.
 hist. 3, 82 angustiora viarum.
 hist. 4, 47 summaque et ima miscere.

 hist. 5, 11 proelia serere.

 ann. 1, 38 intutae latebrae.
 ann. 3, 5 asperrimo hiemis.

 ann. 4, 23 incerta belli.
 cf. hist. 2, 77 belli ac proeliorum incerta.
 ann. 5, 10 angustias evadere.
 ann. 6, 10 ne feminae quidem exsortes periculi.
 ann. 6, 24 diras imprecari; cf. Plin. nat. hist. 8, 7, 3; Tibull. 2, 6, 17.
 ann. 14, 27 infrequentia locorum.
 ann. 14, 51 tumescentibus paulatim faucibus et impedito meatu spiritum finiebat.
 ann. 16, 32 in amplexum ruere.

 dial. 13 sollicitudinibus et curis.
 dial. 22 in morem annalium componere.

Praeterea nonnullis locis Hegesippus Josephi verbis alia e Taciti libris hausta adiecit:

Josephus

bell. Jud. 2, 16, 4 ἀλλ' ὑπὲρ ὠκεανὸν ἑτέραν ἐζήτησαν οἰκουμένην καὶ μέχρι τῶν ἀνιστο-

Hegesippus

2, 9, 173 nam si verum quae-ramus . . . terra ipsa infra Romanorum imperium est, supra quam progressa Romana virtus ultra oceanum alterum sibi or-

Hegesippus

- 4, 22, 7 quieti et modesti.
 1, 15, 24; 4, 22, 12; 5, 19, 2 immodicus animi.
 4, 4, 12 bellorum insolens.
 2, 13, 103 facem belli efferre.
 1, 32, 38 sternunt funduntque.
 1, 25, 1 ex insita in Caesarem benivolentia.

 2, 9, 1 improvidus consulendi.
 5, 27, 13 angustiora viarum.
 1, 20, 3 ima summis miscere;²⁾ cf. Amm. 28, 1, 15.
 2, 8, 2 proelia de proeliis serere; cf. 3, 25, 13 tumultus serere; cf. Jordanis, de reb. Get. 36, 185.
 5, 17, 7 intuta refugia.
 3, 19, 2 aspero hiemis;
 cf. Amm. 19, 11, 4.
 1, 1, 4 incerta bellorum.
 cf. Justin. 38, 1.
 4, 27, 27 angustias evadere.
 5, 8, 5 ne sic quidem Judaei exsortes erant praesentium periculorum.
 1, 37, 7; 5, 40, 6 dira imprecari; cf. 3, 13, 23 saeva imprecari.
 1, 44, 44 frequentia locorum.
 5, 24, 13 faucium meatibus strangulabantur; cf. Jord. de reb. Get. 49, 254.
 1, 44, 50 in amplexum ruere, cf. 2, 4, 14 in oscula ruere.
 1, 1, 17; 1, 44, 33 cura ac sollicitudo.
 prol. 3 historiae in morem componere.

Tacitus

¹⁾ Cod. Med. praebet: »inditus«; recte Ernestius: »insitus«, ut ex Hegesippi loco elucet. — ²⁾ Cf. Woelfflin, Rhein. Mus. 29, 287.

Josephus

ρήτων πρότερον Βρεττανῶν δι-
ήνεγκαν τὰ ὅπλα. Τί οὖν ὑμεῖς,
πλουσιώτεροι Γαλατῶν ε. q. s.

bell. Jud. 3, 3, 3 τὸ πλεῖστον
δὲ εἰς ἐλαίαν τε καὶ ἄμπελον
καὶ φοινικῶνας ἤσκηται, διαρδο-
μένη χειμάρροισι τε τοῖς ἀπὸ τῶν
ὄρων καὶ πηγαῖς ἀενάοις ἄλις, εἴ
ποτε ἐκεῖνοι σειράῳ φθίνοιν.

bell. Jud. 3, 10, 7 (Ιορδάν-
ης) διεκτέμνει τὴν Γεννησὰρ
μέσσην, ἔπειτα πολλὴν ἀναμετρού-
μενος ἐρημίαν εἰς τὴν Ἀσφαλ-
τίτιν ἐξείσι λίμνην. 8. Παρα-
τείνει δὲ τὴν Γεννησὰρ ὁμόνυ-
μος χῶρα ε. q. s.

bell. Jud. 4, 8, 4 ἄξιον δὲ
ἀφηγήσασθαι καὶ τὴν φύσιν
τῆς Ἀσφαλτίτιδος λίμνης, ἣτις
ἐστὶ πικρὰ μὲν, ὡς ἔφηρ, καὶ
ἄγονος, ὑπὸ δὲ κορυφότητος καὶ
τὰ βαρύτερα τῶν εἰς αὐτὴν
ῥιφέντων ἀναφέρει, καταδύναι
δὲ εἰς τὸν βυθὸν οὐδὲ ἐπιτη-
δεύσαντα ῥέδιον. Ἀφικόμενος
γοῦν ε. q. s.

Hegesippus

bem quaesivit et in Brittaniam
remota a confinio terrarum no-
vam sibi invenit possessionem
..... cessit Oceanus
finibus suis, novit Romanus
interiora eius petere se-
creta. Cf. Heges. 5, 15, 22
secreta oceani; 5, 46, 62 ma-
ris secreta.

3, 6, 37 nec mirum, si om-
nis illic gratia viriditatis est,
ubi amoenis fluviorum meatibus,
ex superiore decurren-
tium iugo montium, super-
fusus ager rigatur.

3, 26, 32 postea (Jordanes)
lacum istum, qui Genesar dici-
tur, medio transit fluente, qui-
bus ex locis plurima supervaga-
tus deserta Asphaltide suscipitur
lacu atque in eum conditur.
Itaque duos lacus victor
egressus in tertio haeret.¹⁾
Praetendit autem regio Genesar
eiusdem nominis lacum ε. q. s.

4, 18, 9 sed iam naturam
sive qualitatem aquarum expri-
mamus, ne noster quoque in eo
lacu excutiatur stilus, ex quo
omnia, quaecumque mergenda
putaveris viventia, tamen resi-
lire opinio est et quamvis ve-
hementer inlisa statim excuti,
aqua ipsa amara et sterilis, ni-
hil recipiens generum viventium,
denique neque pisces, ne-
que assuetas aquis et lae-
tas mergendi usu patitur
aves.

Tacitus

Agr. 25 cum..... hinc
terra et hostis, hinc victus
Oceanus militari iactantia com-
parentur. Britannos quoque.
.... visa classis obstupefacie-
bat, tamquam aperto maris
sui secreto ultimum victis
perfugium clauderetur.

Germ. 1 Danuvius molli et
clementer edito montis Ab-
nobae ingo effusus.....
donec in Ponticum mare sex
meatibus erumpat.

hist. 5, 6 nec Jordanes pela-
go accipitur, sed unum atque
alterum lacum integer per-
fluit, tertio retinetur.

hist. 5, 6 neque vento impel-
litur neque pisces aut sue-
tas aquis volucres patitur.

¹⁾ Cf. Vogel, De Hegesippo, Josephi interprete, p. 50.

Ex Gallia autem et Hispania praecipue Orosius et Sulpicius Severus commemorandi sunt, quorum uterque legem huius dissertationis p. 17 de Christianis scriptoribus propositam bene comprobant. Sulpicius igitur in *Chronica annalium* libri quinti decimi notitiam prodere, iam Jacobus Bernaysius¹⁾ recte monuit, cum legentium animos ad Neronem simili modo ab utroque scriptore tractatum adverteret:

Sulp. Sev. Chron. 2, 28, 2

..... post etiam Pythagorae cuidam in modum solennium coniugiorum nuberet; inditumque imperatori flammeum, dos et genialis thorax et faces nuptiales, cuncta denique, quae vel in feminis non sine verecundia conspiciuntur, spectata.

Sulp. Sev. Chron. 2, 29, 1 — 3 Sed opinio omnium invidiam incendii in principem retorquebat credebaturque imperator gloriam innovandae urbis quaesivisse. Neque ulla re Nero efficiebat, quin ab eo iussum incendium putaretur. Igitur vertit invidiam in Christianos actaeque in innoxios crudelissimae quaestiones, quin et novae mortes excogitatae, ut ferarum tergis contexti laniatu canum interirent. Multi crucibus affixi aut flammausti. Plerique in id reservati, ut, cum defecisset dies, in usum nocturni luminis urerentur.

Tac. ann. 15, 37

..... nisi paucos post dies uni ex illo contaminatorum grege (nomen Pythagorae fuit) in modum sollemnium coniugiorum denupsisset. Inditum imperatori flammeum, missi auspices; dos et genialis torus et faces nuptiales, cuncta denique spectata, quae etiam in femina nox operit.

Tac. ann. 15, 40 et 44 (cap. 40): Plusque infamae id incendium habuit, quia praediis Tigellini Aemilianis proruperat videbaturque Nero condendae urbis novae et cognomento suo appellandae gloriam quaerere. (cap. 44): Igitur primum correpti, qui fatebantur, deinde indicio eorum multitudo ingens, haud perinde in crimine incendii quam odio humani generis convicti sunt. Et pereuntibus addita ludibria, ut ferarum tergis contexti laniatu canum interirent [aut crucibus affixi aut flammausti]²⁾ atque, ubi defecisset dies, in usum nocturni luminis urerentur.

Alium praeterea locum Chron. 2, 30, 6, quo Sulpicius consilium Titi de evertendo Hierosolymorum templo longe aliter, quam Josephus (bell. Jud. 6, 4, 3) narrat, ex historiarum libro sexto nobis perditio fluxisse Bernaysius iudicat. Quae coniectura hac de causa mihi quidem comprobanda esse videtur. Nam si ea, quae Orosius (7, 9, 5) de incendio delubri Iudaeorum refert, cum Sulpicii testimonio compares, facile cognoscas, illum, cum Titi consilium paucis verbis sic aperit: »(Titus) diu deliberavit, utrum (templum) tamquam incitamentum hostium incenderet an in testimonium victoriae³⁾ reservaret,« nihil aliud significare, nisi quod Sulpicius copiosius hunc in modum expq-

¹⁾ J. Bernays, Ueber die Chronik des Sulpicius Severus, Breslau 1861, p. 48—61.

²⁾ Perverse cod. Med.: »laniatu canum interirent aut crucibus affixi aut flammandi, atque ubi defecisset dies e. q. s.« Nipperdeius verba: »crucibus affixi aut flammandi atque,« quae ex glossemate in textum irrepsisse contendit, uncis inclusit; equidem fieri posse suspicor, ut Sulpicius ipse haec verba textui Taciteo adiecerit, propterea quod scriptor ecclesiasticus l. l. non modo Christianorum supplicia, quae scriptor rerum Romanarum ex Neronis »ludibrio« interpretatur, ex eo orta esse dicit, quod imperator »novas mortes excogitaverit,« sed etiam Chron. 2. 30. quo loco ex Taciti historiis res hausisse videtur (cf. Halmii recentissimam Taciti editionem. Lips 1883, vol. 2, p. 218), in Iudaeorum interfectorum numero referendo Josepho potius quam Tacito aures praebet (cf. Oros. 7, 9, 7).

³⁾ Ex Sulpicii loco fortasse emendandum est: »victoriae modestiae.«

nit: »Fertur Titus adhibito consilio prius deliberasse, an templum tanti operis everteret. Etenim nonnullis videbatur, aedem sacratam ultra omnia mortalia illustrem non debere deleri, quae servata modestiae Romanae testimonium, diruta perennem crudelitatis notam praeberet. At contra alii et Titus ipse evertendum templum imprimis censebant, quo plenius Iudaeorum et Christianorum religio tolleretur.« Ex eo igitur elucet, utrumque scriptorem ecclesiasticum ex uno eodemque fonte hausisse, atque quis fuerit hic fons, Orosius (§ 7) his verbis testatur: »Sexcenta milia Iudaeorum eo bello interfecta Cornelius et Suetonius referunt. Iosephus vero Iudaeus, qui ei tunc bello praefuit et apud Vespasianum propter praedictum imperium veniam gratiamque meruerat, scribit, undecies centena milia gladio et fame periisse: reliquias vero Iudaeorum diversis actas condicionibus toto orbe dispersas: quarum numerus ad nonaginta milia fuisse narratur.« Cum autem Suetonius eo loco, quo Hierosolymorum interitum paucis absolvit (Tit. c. 5), neque Titi consilium neque de sexcentis Iudaeis interfectis quidquam commemoret atque Iosephi, Titi fautoris, testimonio Orosius sine dubio fidem abrogandam esse censeat, restat solus Cornelius Tacitus auctor harum rerum, quas et Sulpicius et Orosius ex eius historiarum libro sexto memoriae prodiderunt. Egregia autem illa Bernaysii coniectura etiam eo comprobatur, quod Sulpicius Chron. 2, 29, 4¹⁾ his verbis aliquam recordationem Taciti hist. 5, 10 prodere videtur: »Adversus eos (scil. Iudaeos) Vespasianus proconsulari imperio a Nerone missus multis gravibusque proeliis devictos coegit intra muros Hierosolymorum confugere.« Itaque non dubito, quin Sulpicius non modo ultimos annalium, sed etiam primos historiarum libros lectos cognitosque habuerit.

Orosius²⁾ autem, qui non raro Tacitum testem advocat (1, 5, 1; 1, 10, 3; 7, 3, 7; 7, 9, 7; 7, 10, 4; 7, 19, 4; 7, 34, 5) historiarum libros quartum, quintum, sextum, alios, qui sequebantur, ad res narrandas sibi usurpavit. Primum enim ex quinti libri parte adhuc servata duos locos (5, 3 et 5, 7) attulit, cum 1, 10, 3 sq., Iustini loco (36, 2) prius laudato, ad hist. 5, 3 spectans haec scriberet: »At vero Cornelius de eadem re sic ait: »Plurimi auctores consentiunt, orta per Aegyptum tabe, quae corpora foedaret, regem Bocchorim, adito Hammonis oraculo, remedium petentem purgare regnum et id genus hominum ut invisum deis alias in terras avehere iussum. Sic conquisitum collectumque vulgus, postquam vastis locis relictum sit, ceteris per lacrimas torpentibus Moysen, unum exulum, monuisse, ne quam deorum hominumve opem exspectarent,³⁾ sed sibimet duci caelesti⁴⁾ crederent, primo cuius auxilio praesentes miseras populi essent.« Itaque Cornelius dicit, quod ipsis Aegyptiis cogentibus Iudaei in deserta propulsi sint, et postea subiungit incante, quia ope Moysi ducis in Aegypto miseras populi essent. Quare ostenditur quaedam, quae per Moysen strenue acta sunt, fuisse celata.« Atque ex hist. 5, 7 haec quidem verba Orosius (1, 5, 1 sq.) sumpsit: »Anno ante urbem conditam MCLX. confinem Arabiae regionem, quae tunc Pentapolis vocabatur, arsisse penitus igne caelesti inter alios etiam Cornelius Tacitus refert, qui sic ait: »Haud procul inde campi, quos ferunt olim uberes magnisque urbibus habitatos, fulminum iactu arsisse; sed⁵⁾ manere vestigia, terramque ipsam, specie solidam,⁶⁾ vim frugiferam perdidisse«. Et cum hoc loco nihil de incensis

1) Confer etiam Oros. 7, 9, 3. — 2) Cf. Zangemeisteri editionem Orosii; Mörrer, De Orosii vita eiusque historiarum libris VII. Berol. 1844, p. 155. — 3) Post »exspectarent« Tacitus addit: »utrisque deserti.« — 4) Taciti codex praebet: »et sibimet duce caelesti crederent;« ex Orosio scribendum esse censeo: »sed sibimet duci caelesti crederent.« Moyses enim apud Tacitum atque ex Taciti sententia Iudaeos admonere mihi videtur, ne cuiquam deorum hominumve sibi credant, quoniam ab utrisque deserti sint, sed ut ei duci caelesti (id est Moysi) sibi credant, primo cuius auxilio praesentes miseras populi essent. — 5) Tacitus: »et«. — 6) Tacitus: »torridam«.

propter peccata hominum civitatibus quasi ignarus expresserit, paulo post velut oblitus consilii subiecit et dicit: »Ego sicut inclitas quondam urbes igne caelesti flagrasse concesserim, ita halitu lacus infici terram et corrumpi reor.«

Quae cum Orosius ad verbum expressa nobis proponat, non dubium est, quin 7, 3, 7 ipsa Taciti verba ex historiarum libro sexto praebeat: »Deinde ut verbis Cornelii Taciti loquar: »Sene Augusto Janus patefactus, dum apud extremos terrarum terminos novae gentes saepe ex usu et aliquando cum damno quaeruntur, usque ad Vespasiani duravit imperium.« Hucusque Cornelius.« Haec verba, quae cum Oros. 6, 22, 2 et 7, 19, 4 conferenda sunt, Tacitus eo loco adiunxit, quo Vespasianum Hierosolymis deletis Janum claudentem fecit, nam facile eis adduntur, quae Orosium 7, 9, 4—9 e solis historiis Taciteis referre supra demonstravi. Praeterea Oros. 7, 8, 9 ex hist. 4, 1 et 2 fluxisse ideo suspicor, quoniam non difficulter ex initio huius libri irreperere potuit et apud Suetonium, quem 7, 8, 8 usque ad Vitellii c. 17 fin. expilavit, c. 18 nihil eiusmodi exstat, 7, 9, 1: »tranquilla serenitas sub Vespasiano rediit« ex hist. VI. haustum esse videtur¹⁾, 7, 9, 3: »itaque cum Iudaeos, multis eorum oppidis captis in urbem Hierosolymorum praecipue ob diem festum congregatos, obsidione clausisset« cum hist. 5, 10; Sev. Chron. 2, 29, 4; 2, 30, 3 bene convenit, eiusdemque paragraphi verba: »sed cognita interfectione Vitellii paulisper Alexandriae substitit« abhorrent a Suet. Vesp. 7, qui iam ante Vitellii caedem Vespasianum Alexandriae commorantem fingit: denique facere non possum, quin ex eis, quae Sulpicius et Orosius de Hierosolymorum interitu narrant, hoc fragmentum historiarum proponam²⁾: »Titus vero machinis cunctisque bellicis molibus magna ac diuturna obsidione non sine multo suorum sanguine Iudaeos pressit³⁾. Ad extremum, quia nulla neque pacis neque deditionis copia dabatur, fame interibant passimque viae oppleri cadaveribus coepere, victo iam officio humani, quin omnia nefanda esca super ausi ne humanis quidem corporibus pepercerunt, nisi quae eiusmodi alimentis tabes praeripuerat. Igitur defessis defensoribus⁴⁾ tandem muros civitatis irrupit. Sed ad expugnandam interiorem templi munitionem, quam reclusa multitudo sacerdotum et principum tuebatur, maiore vi et mora opus fuit⁵⁾. Quod tamen postquam in potestatem redactum opere atque antiquitate suspexit⁶⁾, adhibito consilio prius deliberavit, an templum tanti operis everteret. Etenim nonnullis videbatur, aedem sacratam ultra omnia mortalia illustrem non debere deleri, quae servata modestiae Romanae testimonium, diruta perennem crudelitatis notam praeberet. At contra alii et Titus ipse evertendum templum imprimis censebant, quo plenius Iudaeorum et Christianorum religio tolleretur. Quippe has religiones, licet contrarias sibi, iisdem tamen auctoribus profectas; Christianos ex Iudaeis exstitisse; radice sublata stirpem facile periturum.⁷⁾ (Igitur) Titus templum in Hierosolymis incendit ac diruit [quod a die conditionis primae usque ad diem eversionis ultimae manserat annis mille centum et duobus] (et) muros urbis universos solo adaequavit.⁸⁾ Sexcenta milia Iudaeorum eo bello interfecta sunt⁹⁾. Vespasianus et Titus imperatores magnificum agentes de Iudaeis triumphum urbem ingressi sunt. Pulchrum et ignotum antea cunctis mortalibus inter trecentos viginti triumphos, qui a conditione urbis usque in id tempus acti erant, hoc spectaculum fuit, patrem et filium uno triumphali curru vectos gloriosissimam [ab his, qui Patrem et Filium offenderant,] victoriam reportasse.¹⁰⁾ Qui

¹⁾ Cf. Dial. 17: ac sextam iam felicis huius principatus stationem, quo Vespasianus rem publicam fovet. —

²⁾ Cf. fragmenta historiarum in recentissima Halmii editione Taciti, Lips. 1883. — ³⁾ Oros. 7, 9, 4. — ⁴⁾ Sulp. Chron. 2, 30, 2. — ⁵⁾ Oros. 7, 9, 4. — ⁶⁾ Oros. 7, 9, 5. — ⁷⁾ Sulp. 2, 30, 6; cf. quoque Heg. 5, 42, 13 »radices rebellionis eruendas funditus« cum Jos. bell. Jud. 6, 4, 3. — ⁸⁾ Oros. 7, 9, 6. — ⁹⁾ Oros. 7, 9, 7; cf. Tac. hist. 5, 13. — ¹⁰⁾ Oros. 7, 9, 8.

continuo omnibus bellis ac tumultibus domi forisque compressis pacem totius orbis pronuntiaverunt, et Janum geminum obseratis cohiberi claustris [sexto demum ipsi post urbem conditam] censuerunt.¹⁾ (Igitur) sene Augusto Janus patefactus, dum apud extremos terrarum terminos novae gentes saepe ex usu et aliquando cum damno quaeruntur, usque ad Vespasiani duravit imperium.«²⁾

Nimirum in reliquis quoque capitis noni paragraphis (§ 10 -- 15), in quibus ultima Vespasiani tempora et Titi regnum exstant, Tacitum Orosii auctorem fuisse non modo ex illo fragmento supra proposito, sed etiam ex eo suspicor, quod verba § 13³⁾: »cuius tanta tranquillitas in imperio fuit, ut nullius omnino sanguinem in re publica administranda fudisse referatur« cum eis consentiunt, quibus Ausonius in Caesaribus Titum imperatorem celebrat: »expers civilis sanguinis.« Omnibus illis indiciis commotus non dubito, quin 7, 10 § 2; 3; 4 Domitianus quoque e Tacito § 4 laudato descriptus sit. Atque in eadem parte historiarum, quae Dacos sive Getas tractavit, aliquo loco haec exstitisse videntur, quae Orosius 7, 34, 5 (cf. 1, 16, 2) refert: »Theodosius maximas illas Scythicas gentes formidatasque cunctis maioribus, Alexandro quoque illi Magno, sicut Pompeius Corneliusque testati sunt, evitatas hoc est Alanos, Hunos et Gothos, incunctanter adgressus magnis multisque proeliis vicit.« (1, 16, 2: »Getae illi, qui et nunc Gothi, quos Alexander evitandos pronuntiavit.«)⁴⁾

Ausonio, scriptori Gallo, cum Tetrasticha, quibus imperatores Romanos celebravit,⁵⁾ componeret, praeter Suetonium, quem in Neronis v. 4 laudat, etiam Taciti annales et historiae⁶⁾ ante oculos versati esse videntur. Namque a parte librorum Taciteorum, quae usque ad nostram memoriam pervenerunt, haec quidem non plane abhorrent:

Tiberius.

Praenomen Tiberi nactus Nero, prima inventae Tempora laudato gessit in imperio.

Frustra dehinc solo Caprearum clausus in antro Quae prodit vitiis, credit operta bonis.

Confer Tac. ann. 6, 51 egregium vita fama, quoad privatus vel in imperiis snb Augusto fuit.

Claudius.

Claudius irrisae privato in tempore vitae, In regno specimen prodidit ingenii.

Libertina tamen, nuptarum et crimina passus, Non faciendo nocens, sed patiendo fuit.

Tac. ann. 11, 31 Satis constat, eo pavore offusum Claudium, ut identidem interrogaret, an ipse imperii potens an Silius privatus esset; cf. ann. 11, 35 Mirum inter haec silentium Claudii, Vitellius ignaro propior: omnia liberti oboediebant.

Galba.

Spem frustrate senex, privatus sceptrum mereri Visus es, imperio proditus inferior:

Fama tibi melior iuveni, sed iustior ordo est, Complacuisse dehinc, displicuisse prius. hist. 1, 49 maior privato visus, dum privatus fuit, et omnium consensu capax imperii, nisi imperasset.

1) Oros. 7, 9, 9. — 2) Oros 7, 3, 7. — 3) Ceterum etiam ab Eutropio 7, 21 Orosii verba non plane abhorrent, apud quem legimus: »(Titus) Romae tantae civilitatis in imperio fuit, ut nullum omnino puniret, convictos adversum sese coniurationis ita dimiserit. ut in eadem familiaritate qua antea habuerit.« — 4) Cf. Dio 67, 6. —

5) Ausonius, ed. Schenk I, p. 114 sq. — 6) Jam Schenklius l. l. p. 115 Ausonii Galbam (21, 29) recte cum Tac. hist. 1, 49 comparavit; verum in eo, quod vir ille doctus Ausonio etiam Taciti Agricolae notitiam vindicat, eum non sequor, quoniam Aus. 34, 32: »libra Caledonios sine litore continet aestus« non satis multum consentit cum Tac. Agr. 10: »septemtrionalia eius nullis contra terras vasto atque aperto mari pulsantur.«

Otho.

Aemula polluto gesturus sceptrā Neroni, Obruitur celeri raptus Otho exitio.

Fine tamen laudandus erit, qui morte decora Hoc solum fecit nobile, quod periit.

Tac. hist. 2, 47 alii diutius imperium tenuerint, nemo tam fortiter reliquerit; cf. hist. 2, 50 duobus facinoribus, altero flagitiosissimo, altero egregio, tantundem apud posteros meruit bonae famae, quantum malae.

Vitellius.

Vitae ut sors mors foeda tibi, nec digne, Vitelli, Qui fieres Caesar: sic tibi fata placent.

Umbra tamen brevis imperii, quia praemia regni Saepe indignus adit, non nisi dignus habet.

Tac. hist. 3, 84 vinctae pone tergum manus; laniata veste, foedum spectaculum, ducebatur, multis increpantibus, nullo illacrimante: deformitas exitus misericordiam abstulerat.

Vespasianus.

Quaerendi attentus, moderato commodus usu, Auget nec reprimat Vespasianus opes.

Olim qui dubiam privato in tempore famam, Parum aliis, princeps transtulit in melius.

Tac. hist. 1, 50 et ambigua de Vespasiano fama, solusque omnium ante se principum in melius mutatus est.

Verum etiam in Caligula, Nerone, Tito describendis Ausonium Tacitum inspexisse ex his locis admodum probabile fit:

Caligula.

Post hunc castrensis caligae cognomine Caesar Successit saevo saevior ingenio:

Caedibus incestisque dehinc maculosus et omni Crimine pollutum qui superavit avum.

Confer Dio 59, 5 οὕτω γὰρ καὶ πρὸς πάντα ἐναντίως ἐπεφύκει, ὥστε τὴν μὲν ἀσέλγειαν αὐτοῦ (ἐφ' οἷσπερ καὶ διέβαλλεν αὐτὸν) οὐ μόνον ἐξήλωσεν, ἀλλὰ καὶ ὑπερέβαλεν.

Nero.

Aeneadam generis qui sextus et ultimus heres, Polluit, et clausit Julia sacra Nero.

Nomina quot pietas, tot habet quoque crimina vitae, Disce ex Tranquillo, quae meminisse piget.

Confer Dio 63, 29; 3 ἑσχατος τῶν ἀπὸ τοῦ Αἰνείου καὶ ἀπὸ τοῦ Αὐγοίστου γεγονότων.

Titus.

Felix imperio, felix brevitatem regendi, Expers civilis sanguinis, orbis amor,

Unum dixisti moriens te crimen habere: Sed nulli de te, non tibi credidimus.

Confer Oros. 7, 9, 13 cuius tanta tranquillitas in imperio fuit, ut nullius omnino sanguinem in republica administranda fuisse referatur.

Quibus causis commotus etiam duo disticha Domitiano dedita Taciti aliquam notitiam nobis praebere suspicor:

Domitianus.

Hactenus edideras dominos, gens Flavia, iustos, Cur duo quae dederant, tertius eripuit?

Vix tanti est habuisse illos: quia dona bonorum Sunt brevia; aeternum, quae nocere, dolent.

Paulinus autem Nolanus¹⁾, Ausonii discipulus, Sulpicii amicus, non incompertum habuisse videtur dialogum de oratoribus, ex quo (dial. 8) in epistula 5, 5 ed. Migne locutionem »substantia facultatum« usurpavit: »Tu, frater dilectissime, ad dominum miraculo maiore conversus es, quia aetate florentior, oneribus patrimonii levior, substantia facultatum non egentior, repentino impetu discussisti servile peccati iugum.«

¹⁾ Ritter p. XXXIV.

Sidonius Apollinaris¹⁾ se historiarum libros legisse primum in ep. 4, 22 (ed. Baret) his verbis ex oratione Tacitea (hist. 5, 26) sumptis illustrat: »C. Tacitus, unus e maioribus tuis, Ulpianorum temporum consularis, sub verbis cuiuspiam Germanici ducis in historia rettulit dicens: cum Vespasiano mihi vetus amicitia, et dum privatus esset, amici vocabamur²⁾. Atque cum infra in eadem epistula scribat: »Nam tuorum peritiae comparatus non solum Cornelios oratores, sed Ausonios quoque poetas vincere potes«, Eumenium quoque rhetorem et Paulinum Nolanum, scriptorem ecclesiasticum, viros ex eadem gente ortos, qui num Tacito usi sint supra in medio reliqui, hunc ex dialogo de oratoribus locutionem, illum ex libello Agricolae res narrandas hausisse admodum probabile fit. Deinde Sidonium historiarum librorum studiis penitus deditum fuisse ex eius ep. 4, 24 elucet, quo loco simul Taciti epistula ad Plinium nobis deperdita significatur: »Sidonius Leoni (scil. Narbonensi) suo salutem. Vir magnificus Hesperius praecipere te dicit, ut epistolarum curam converteremus ad stylum historiae Res quidem digna, quam tu iuberis, sed non minus digna, quam faceres. Namque et antiquitus, quum C. Cornelius C. Secundo paria suasisset, ipse postmodum, quod iniunxit, arripuit. Idque ab exemplo nunc me melius aggredieris, quia et ego Plinio ut discipulus assurgo et tu vetusto genere narrandi iure Cornelium antevenis: qui saeculo nostro si revivisceret teque qualis in litteris et quantus habere conspicaretur, modo verius tacitus esset.« Denique bis in carminibus Tacitum laudat Sidonius Apollinaris. Carmm. 22, 190 sq. ed. Baret: Qua Crispus brevitate placet, quo pondere Varro, Quo genio Plautus, quo fulmine Quintilianus, Qua pompa Tacitus numquam sine laude loquendus. Carmm. 20, 152 sq.:

Et te comica qui doces, Terenti?

Et te tempore qui satus severo

Graios, Plaute, sales lepore transis?

Et te multimoda satis verendum

Scriptorum numerositate, Varro?

Et te qui brevitate, Crispe, polles?

Et qui pro ingenio fluente nulli

Corneli Tacite, es tacendus ori?

Denique hos quidem Sidonii locos cum Taciteis comparandos nuperrime attulit Eugenius Geisler:³⁾

Tacitus

hist. 1, 49 pecuniae alienae non appetens, suae parvus; cf. Sall. Cat. 5, 4.

Sidonius

epist. 3, 5, 2 vir alieni non appetens sui parvus; epist. 7, 14, 10 aliena non appetis.

Etiam grammaticos Tacitum non sprevisse imprimis scholiasta Juvenalis⁴⁾ nos docet, quocum duos alios recentiores librorum interpretes, Servium et Lucani scholiastam, coniungere non inutile erit. Ille igitur in adnotationibus ad Juv. 2, 99 et 14, 102, Taciti nomine proposito, historiarum notitiam prodit. Priore enim loco legimus: »Occiso Galba Otho invasit imperium, qui tam probrosae curae in polienda forma fuit, ut humecto pane faciem liniret ad sollicitandum candorem. Utebatur et speculo. Hunc incomparabilis vitae bello civili Vitellius vicit apud Bebriacum campum. Horum bellum scripsit Cornelius, scripsit et Pompeius Planta, qui ait, Bebriacum vicum esse a Cremona vicesimo lapide.« Idem ex hist. 5, 3 et 4 haec ad Juv. 14, 102 adnotavit: »,Volumine Moyses'. Sacerdos vel rex eius gentis aut ipsius quidem religionis inventor, cuius Cornelius etiam Tacitus meminit.« Denique verba, quibus Juvenalis versum 4, 112 interpretatur: »Fuscus sub Domitiano exercitui praepositus in Dacia periit. Notat autem eum, quia, cum luxuria diffugeret, inter delicias

¹⁾ Haase p. XXIV. — ²⁾ Tac. l. 1.: »erga Vespasianum vetus mihi observantia et, cum privatus esset, amici vocabamur.« — ³⁾ E. Geisler in novissima Sidonii editione, Mon. Germ. tom. VIII, 1887. — ⁴⁾ Haase p. LXVII., nota 343.

bellorum actus exercebat,« ex historiarum parte deperdita fluxisse mihi persuasi, quoniam Cornelium Fuscum, cuius expeditionem in Dacos Tacitus ex Orosii testimonio (7, 10, 4) accuratissime tractavit, in Dacia necatum esse Suetonius quidem Dom. c. 6 memoriae non prodidit. Servius vero, Vergilii interpres, ad Aen. 3, 399 de Locris praeter alia haec adnotavit:¹⁾ »Hi vero, qui iuxta Delphos colunt, Ozolae nuncupantur, sive a foetore draconis, quem Apollo interemit, seu quod uxores eorum Veneris ira viris suis fuerint foeditate taetri odoris invisae; qui autem Libyam delati sunt, Nasamones apellantur, ut Cornelius Tacitus refert, oriundi a Naryciis, quod ibi invenies, ubi ait: ,Lybicone habitantes litore Locros.'« Postremo Lucani scholiasta ex servata historiarum parte (hist. 3, 72) ad 2, 221 haec refert: »Et dicit Cornelius Tacitus, quod Sulla dicebat, quod nil sibi defecit ad summam felicitatem, nisi quia Capitolium non dedicavit.«

Primis medii aevi temporibus Cassiodorus et Jordanis Taciti notitiam produnt. Quorum ille²⁾ libellum de situ et moribus Germaniae lectum cognitumque habuisse videtur, ex quo ad Germ. c. 45 spectans Var. 5, 2 haec hausit: »Et ideo salutatione vos affectuosa requirentes, indicamus succina, quae a vobis per harum portitores divecta sunt, grato animo fuisse suscepta: quae ad vos Oceani unda descendens, hanc levissimam substantiam, sicut et vestrorum relatio continebat, exportat; sed unde veniat, incognitum vos habere discernunt, quam ante omnes homines patria vestra offerente suscipitis. Haec, quodam Cornelio scribente, legitur in interioribus insulis Oceani ex arboris succo defluens, unde et succinum dicitur, paullatim solis ardore coalescere. Fit enim sudatile metallum teneritudo conspicua, modo croceo colore rubens, modo flammea claritate pinguescens; ut, cum in maris fuerit delapsa confinio, aestu alternante purgata, vestris littoribus tradatur exposita. Quod ideo iudicavimus indicandum, ne omnino putetis, notitiam nostram fugere, quod occultum creditis vos habere.« Praeterea Cassiod. Var. 1, 37 ex Germaniae capite 18 fluxisse admodum probabile est: »Et ideo si oblatae petitionis minime sis veritate fraudabilis, et genialis thori maculam deprehensi adulterii sanguine diluisti, nec sub praetextu cruentae mentis causam pudoris intendis, ab exilio quod tibi constat inflictum te praecipimus alienum: quoniam pro amore pudicitiae porrigere ferrum maritis non est leges calcare sed condere.« Historias quoque Taciteas Cassiodorum primoribus labris attigisse Massmannus loco supra laudato ex his locis inter se comparatis recte concludit: Cassiod. Var. 18, 31 scuto impositus more gentis. Tac. hist. 4, 15 impositus scuto more gentis.

Maiorem, quam Cassiodorus, Jordanis,³⁾ epitomator eius, Taciti notitiam prodit, ille enim de »quodam Cornelio« refert, hic de reb. Get. c. 2, 13 ed. Mommsen ad Agr. 12 spectans, Cornelium annalium scriptorem laudat: »noctem quoque clariorem in extrema eius parte minimamque Cornelius etiam annalium scriptor enarrat.«⁴⁾ Praeterea Mommsenus l. l. alios quoque Jordanis locos cum libelli de Agricola capitibus optime comparavit, quos collectos brevi conspectu legentium animis proponam:

Jordanis, de reb. Get.

2, 10 cuius licet magnitudine olim nemo, ut refert Libius, circumvectus est.

Tacitus, Agricola

c. 10 formam totius Britanniae Livius veterum, Fabius Rusticus recentium eloquentis-

¹⁾ Confer fragmenta Tacitea in editione Halmiana. — ²⁾ Ritter p. XXXV. Massmann, Tacitus' Germania p. 159. — ³⁾ Jordanis, Romana et Getica recensuit Th. Mommsen, Berol. 1882. Ritter p. XXXV. Massmann, Tacitus' Germania p. 156. — ⁴⁾ Dixit quispiam, Tacitum ex Cassiodoro laudatum esse. Verum ex eo, quod hic tam pusillam Taciti notitiam prodit, Jordanem simili modo, ut Florus et Justinus, praeter scriptorem, quem excerpit, etiam Tacitum inspexisse suspicor.

Jordanis, de reb. Get.

2, 12 modo vero dumosa, modo silvestrae iacere planitiae, montibus etiam nonnullis increcere: mari tardo circumfluam, quod nec remis facile impellentibus cedat, nec ventorum flatibus intumescat, credo, quia remotae longius terrae causas motibus negant: quippe illic latius, quam usquam, aequor extenditur.

2, 13 Silorum colorati vultus; torti pleroque crine et nigro nascuntur; Calydoniam vero incolentibus rutilae cumae, corpora magna, sed fluida: Gallis sive Spanis, ut quibusque obtinentur, adsimiles. Unde coniectavere nonnulli, quod ea ex his accolae contiguo vocatos acceperit.

2, 10 quae diu si quidem armis inaccensam Romanis Julius Caesar proeliis ad gloriam tantum quaesitis aperuit.¹⁾

Mommseni exemplis nonnullos alios adicere mihi licebit:

Jordanis

2, 10 Britannia insula, quae in sinu Oceani inter Spanias, Gallias et Germaniam sita est.

39, 206 quis denique Meotidarum iter maiores nostros aperuit tot saeculis clausum secretum?

3, 17 haec a fronte posita est Vistulae fluminis, qui Sarmaticis montibus ortus in conspectu Scandzae septemtrionali Oceano trisulcus inlabitur, Germaniam Scythiamque disterrinans.

49, 254 redundans sanguis, qui ei solite de naribus effluebat, dum consuetis meatibus

Tacitus, Agricola

simi auctores oblongae scutulae vel bipenni adsimulavere.

c. 10 sed mare pigrum et grave remigantibus perhibent ne ventis quidem proinde attolli, credo, quod rariores terrae montesque, causa ac materia tempestatum, et profunda moles continui maris tardius impellitur. Naturam Oceani atque aestus neque quaerere huius operis est, ac multi retulere; unum addiderim, nusquam latius dominari mare.

c. 11 namque rutilae Caledoniam habitantium comae, magni artus Germanicam originem adseverant. Silurum colorati vultus, torti plerumque crines et posita contra Hispania Hiberos veteres traiecissee easque sedes occupasse fidem faciunt. Proximi Gallis et similes sunt, seu durante originis vi seu procurrentibus in diversa terris positio caeli corporibus habitum dedit.

c. 13 igitur primus omnium Romanorum divus Julius cum exercitu Britanniam ingressus, quamquam prospera pugna terruerit incolas ac litore potitus sit, potest videri ostendisse posteris, non tradidisse.

Tacitus

Agr. 10 (Britannia) spatio ac caelo in orientem Germaniae, in occidentem Hispaniae obtenditur, Gallis in meridiem etiam inspicitur.

Agr. 25 tamquam aperto maris sui secreto.

Germ. 1 Rhenus, Raeticarum Alpium inaccessus et praecipiti vertice ortus, modico flexu in occidentem versus septemtrionali Oceano miscetur.

ann. 14, 51 tumescentibus paulatim faucibus et impedito meatu spiritum finiebat.

¹⁾ Ad hunc locum etiam Germaniae caput primum conferendum est: »cognitis quibusdam gentibus ac regibus, quos bellum aperuit. Rhenus Raeticarum Alpium inaccessus et praecipiti vertice ortus« e. q. s. (Massmann l. l.)

Jordanis

impediretur, itinere ferali faucibus illapsus
extinxit.

36, 185 serens Gothorum Romanorumque
discordia.

Tacitus

hist. 5, 11 crebra pro portis proelia serebant.

Post Cassiodorum vero et Jordanem per multa saecula ne nomen quidem Taciti apud quemquam scriptorem relatum exstare iam satis notum est. Verum quomodo Tacitus apud quosdam medii aevi scriptores usque ad Petrarcarum et Boccatorum tempora sive laudatus sive ad scribendi usum adhibitus sit, alii viri docti in aliis libris contenderunt et alia ratione iudicaverunt. Quodsi viros illos doctos in via lubrica et spinosa secutus nihil novi prompsi, nisi varias eorum sententias collegi et illustravi, eo magis veniam mihi dabis, quod et in via non satis investigata omnia, quae ad Tacitum pertinent, collecta maximi momenti sunt, neque ullus fere horum virorum locis scriptorum exscriptis rem satis illustratam legentium animis proposuisse mihi videtur.

Atque duobus saeculis interpositis in Bonifati epistulis Tacitum reviviscere Oelsnerus coniecit, qui in libro: »Pippin« p. 175 hanc sententiam prompsit¹⁾: »Später« (id est in Bonifati ultimis vitae annis) »wird sein Ausdruck durchaus einfach und sachlich, und wenn uns z. B. bei Lull hin und wieder ein Citat aus Vergil begegnet, so findet sich dagegen in des Bonifatius' Briefen, von Anklängen an Tacitus abgesehen (Germ. 19: ep. 59 p. 172 ed. Jaffé) keine einzige klassische Stelle, wohl aber eine Fülle von Anführungen aus der heiligen Schrift alten und neuen Testaments.« In epistula autem, quam Oelsnerus significat, episcopus ille Moguntinus Aethilbaldum, Mercionum regem, ad pudicitiam admonens multa exempla e sacra scriptura protulit atque, ut exhortationi suae maiorem vim adderet, paganos quoque non modo pudicitiam magni aestimavisse, sed etiam adulterium severissimis poenis cohibuisse affirmavit, praeter alia haec quoque promens: »Nam in antiqua Saxonia si virgo paternam domum cum adulterio maculaverit vel si mulier maritata, perduto foedere matrimonii, adulterium perpetraverit, aliquando cogunt eam, propria manu per laqueum suspensa, vitam finire; et super bustum eius incensae et concrematae corruptorem eius suspendunt. Aliquando, congregato exercitu femineo, flagellatam eam mulieres per pagos circumquaque ducunt, virgis cedentes et vestimenta eius abscedentes iuxta cingulum; et cultellis suis totum corpus eius secantes et pungentes minutis vulneribus cruentatam et laceratam de villa ad villam mittunt; et occurrunt semper novae flagellatrices, zelo pudicitiae adductae, usque eam aut mortuam aut vix vivam derelinquunt, ut ceterae timorem adulterandi et luxuriandi habeant.« Contra Tacitus hunc Germanorum morem sic illustrat in libro de Germania c. 19: »Paucissima in tam numerosa gente adulteria. Quorum poena praesens et maritis permissa: abscissis crinibus, nudatam, coram propinquis expellit domo maritus ac per omnem vicum verbere agit. Publicatae enim pudicitiae nulla venia; non forma, non aetate, non opibus maritum invenerit. Nemo enim illic vitia ridet nec corrumpere et corrumpi saeculum vocatur.« Hos igitur utriusque scriptoris locos si diligentius inter se contuleris, quam lubrico fundamento Oels-

¹⁾ Praeterea confer Münz, Tacitus' Sittenschilderung der alten Germanen, bestätigt durch den heiligen Bonifatius und den Presbyter Salvian, Annalen des Vereins für Nassauische Altertumskunde 9. 168, qui praeter Bonifati locum laudatum etiam Salviani »de gubernatione dei et de iusto dei iudicio libros VIII.« scriptos anno 445 legentium animis proponit. Verum neque huic neque illi Taciti notitiam vindicat, cum res, quas de bonis moribus Germanorum refert, illos scriptores confirmare iure meritoque contendat. De Bonifatio autem longius disputavi, quoniam locus eius cum Taciteo quodammodo potest comparari.

neri coniectura nitatur, facile intellegas, quandoquidem non modo verba non congruunt, sed ne res quidem plane consentiunt. Sane quidem et Romanus et Anglo-Saxo scriptor morem maiorum nostrorum adulteria gravissimis poenis afficiendi rettulit, sed Bonifatium, qui tam diu in Germania vixit, per alios quoque homines, veluti per Saxones ipsos, de more illo et instituto Germanorum certiore fieri potuisse vix tu infitias ibis.

Inde a Caroli demum Magni tempore studia librorum Taciteorum quodammodo revirescere coeperunt. Verum cavendum est, ne omnia, quae apud medii aevi monachos Taciti locutionibus similia inveniuntur, ex ipsis eius libris derivata esse putemus, cum multa eiusmodi etiam ex aliis fontibus fluxisse negari non possit.

Atque iam Einhartus, quem Taciti libros diligentissime perlegisse Manitius¹⁾ demonstrare conatus est, primoribus hunc scriptorem labris attigit. Namque non modo annalium notitiam nullam prodit, sed ne ex libro quidem de Germania et ex historiis tam multas res memoria tenebat, quam vir ille doctus putabat. Tamen non immerito hos quidem locos ille composuit:

Tacitus

Germ. 1 montis Abnobaie iugo effusus, Rhenus ortus septemtrionali oceano miscetur.

Germ. 2 celebrant carminibus antiquis, quod unum apud illos memoriae et annalium genus est.

Germ. 22 diem noctemque continuare potando.

hist. 1, 71 desidia torpescere.

hist. 2, 12 blandiebatur coeptis fortuna.

Einhartus

Vita Caroli Magni 15 totumque Pyrenaei iugum et usque ad Hiberum amnem, qui apud Navaros ortus Balearico mari miscetur.

Vita Caroli 29 barbara et antiquissima carmina, quibus veterum regum actus et bella canebantur.

Translatio S. S. Petri et Marcellini 65²⁾ tres totidemque noctes orando continuare.

Vita 19 ne per otium torperent.

Vita 8 nec in prosperis falso blandienti fortunae.

Rudolfus vero Fuldensis Visurgim fluvium ex annalium libri secundi notitia Mon. Germ. Scriptt. 1, 368 (cf. Tac. ann. 2, 9; 11; 16; 17) sic laudat:³⁾ »Igitur in loco, qui appellatur Mimida super amnem, quem Cornelius Tacitus, scriptor rerum a Romanis in ea gente gestarum, Visurgim, moderni vero Wisahara vocant.« Praeterea in Translatione S. Alexandri (Mon. Germ. Scriptt. 2, 675 sq.) haec ille ex Taciti libris expilavit:⁴⁾ „Generis quoque ac nobilitatis suae providissimam curam habentes, nec facile ullis aliarum gentium vel sibi inferiorem connubiis infecti propriam et sinceram et tantum sui similem gentem facere conati sunt. Unde habitus quoque ac magnitudo corporum comarumque color, tamquam in tanto hominum numero, idem paene omnibus⁵⁾ Legibus etiam ad vindictam malefactorum optimis utebantur. Et multa utilia secundum legem naturae honesta in morum probitate habere studuerunt, quae eis ad veram beatitudinem promovendam proficere potuissent, si ignorantiam creatoris sui non haberent et a veritate culturae illius non essent alieni. Coluerunt

¹⁾ Manitius, Einharts Werke und ihr Stil, Neues Archiv für ältere deutsche Geschichtskunde 7, 527 sq.; cf. ibid. 1885, p. 67. — ²⁾ Ed. G. Henschen, Acta S. S. Jun. 1, 181—206. — ³⁾ Ritter, p. XXXVI. sq. —

⁴⁾ Ritter, tom. IV. p. VI. De Translatione S. Alexandri praeterea conferendi sunt hi libri: Wetzel, Ueber die Translatio S. Alexandri, Kiel 1881, Wattenbach, Neues Archiv 7, 228 sq., Waitz, Göttinger gelehrter Anzeiger. p. 705 sqq. — ⁵⁾ Cf. Germ. 4.

enim eos, qui natura non erant dii: inter quos maxime Mercurium venerabantur, cui certis diebus humanis quoque hostiis litare consueverant. Deos suos neque templis includere, neque ullae humani oris speciei adsimulare ex magnitudine et dignitate coelestium arbitrati sunt. Lucos ac nemora consecrantes deorumque nominibus appellantes secretum illud sola reverentia contemplabantur.¹⁾ Auspicia et sortes quam maxime observabant. Sortium consuetudo simplex erat. Virgam frugiferae arbori decisam in surculos amputabant eosque notis quibusdam discretos super candidam vestem temere ac fortuito spargebant; mox, si publica consultatio fuit, sacerdos populi, si privata, ipse paterfamilias precatus deos coelumque suspiciens ter singulos tulit, sublatisque secundum impressam ante notam interpretatus est. Si prohibuerunt, nulla de eadem re ipsa die consultatio, si permissum est, eventum adhuc fides exigebatur. Avium voces volatusque interrogare proprium gentis illius erat. Equorum quoque praesagia ac monitus experiri hinnitusque ac fremitus observare; nec ulli auspicio maior fides non solum apud plebem, sed apud procures habebatur. Erat et alia observatio auspiciorum, qua gravium bellorum eventus explorare solebant; eius quippe gentis, cum qua bellandum fuit, captivum quoquo modo interceptum cum electo popularium suorum patriis quemque armis committere et victoriam huius vel illius pro indicio habere²⁾. Quomodo autem certis diebus, cum aut inchoatur luna aut impletur, agendis rebus auspicatissimum initium crediderint³⁾ et alia innumera vanarum superstitionum genera, quibus implicati sunt, observerint, praetereo.«

Accedunt hi loci, alter Rudolphi, alter Bawari cuiusdam, annalium Fuldensium scriptoris, a Manitio recte cum Taciteis comparati:

Tac. ann. 12, 66 in tanta mole curarum.

Ann. 16, 34 vesperascente iam die; ceterum cf. ann. 1, 65; hist. 2, 49 vesperascente die.

Locos vero, quos ex Widukindo bene proposuit Manitius,⁴⁾ denuo alio ordine in lucem proferre ab hac dissertatione non alienum esse putavi:

Tacitus

ann. 1, 1 cuncta discordiis civilibus fessa;
cf. ann. 2, 39 discordiis armisque civilibus
rem publicam perculisset.

ann. 1, 12 plus quam civilia agitent.

ann. 1, 65 per quae egeritur humus.

ann. 1, 68 raro super milite.

ann. 1, 72 decreta eo anno triumphalia
insignia. Nomen patris patriae . . . repudiavit.

ann. 2, 59 cultu habituque.

ann. 4, 34 nobis in arto et inglorius labor.

hist. 1, 71 Otho . . . non deliciis neque
desidia torpescere.

Annales Fuldenses a. a. 858 (locus a Rudolpho scriptus): subiit regem curarum maxima moles.

Ann. Fuld. a. a. 894 (locus a Bawaro scriptus): vesperascente iam die; cf. a. a. 896: iam vesperascente die.

Widukindus

1, 38 qui civilibus, discordiis et externis
bellis . . . laboratis.

3, 18 ibi plus quam civile . . . bellum coeptum.

1, 5 erat enim egesta humus plurima.

1, 38 cum raro milite armato.

3, 49 triumpho celebri rex factus gloriosus
. . . pater patriae imperatorque appellatus est.
Decretis proinde honoribus.

1, 18 cultu habituque.

3, 45 nostros in arto sitos.

2, 36 nequaquam desidia torpuit; cf. Einhart., Vit. Caroli 19.

¹⁾ Germ. 9. — ²⁾ Germ. 10. — ³⁾ Germ. 11. — ⁴⁾ Manitius, Zu deutschen Geschichtsquellen des 9. bis 12. Jahrhunderts, Neues Archiv für ältere deutsche Geschichtskunde 1885.

Tacitus

hist. 3, 17 nullum in illa trepidatione Antonius constantis ducis aut fortissimi militis officium omisit.

hist. 4, 59 famem ferrumque et extrema passuros.

Germ. 8 memoriae proditur, quasdam acies inclinatas . . . a feminis restitutas constantia precum . . . inesse quin etiam sanctum aliquid et providum putant.

Germ. 27 haec . . de omnium Germanorum origine . . accepimus: nunc singularum gentium instituta ritusque expediam.

Verum post Widukindum Germaniae Taciteae notitia ex patria nostra evanescere videtur, propterea quod scriptor ille Vitae Heinrichi IV.,¹⁾ quem maiora opera cognita habuisse non iam est dubium,²⁾ laudati libelli nullam prodit memoriam. Locos igitur a Manitio allatos, quibus paucos adiecissem me non pigebit, brevi conspectu proponam:

Tacitus

ann. 1, 32 pedibusque Caecinae advolveretur; cf. 1, 13 Tiberii genua adolveretur.

ann. 1, 47 immotum contra eos sermones fixumque Tiberio fuit; cf. Verg. Aeu. 4, 15.

ann. 1, 81 vix quicquam firmare ausim.

ann. 4, 8 effusum in lacrimas senatum.

ann. 4, 50 telis non in falsum iactis. cap. 51 interea barbari . . . saxa, praeustas sudes, decisa robora iacere . . . scalas ante fabricati . . . et adversum resistentes comminus niti.

ann. 6, 46 vocibus, per quas intellegeretur providus futurorum.

Widukindus

3, 46 fortissimi militis ac optimi imperatoris officium gerens.

1, 35 cepit urbem . . fame ferro frigore.

1, 12 divinum ei animum inesse coelestemque virtutem acclamantes, qui sua constantia tantam eos egerit victoriam. Acta sunt autem haec omnia, ut maiorum memoria prodit.

Praef. 1 sed et de origine statuque gentis . . pauca scribere curavi; 1, 2 Et primo quidem de origine statuque gentis pauca expediam.

Vita Heinrichi IV.

10. ad patrios pedes advolvi debuisset.

9. dimissoque exercitu rex Ratisponam se contulit, ut eam, dum adhuc ancipiti penderet animo, stabilem sibi fixaque fide immobilem faceret; cf. Amm. 19, 12, 2.

6. cum incerta . . , nec ausim affirmare.

13. fundant in corpus lacrimas; cf. Justin. 1, 8, 9; Amm. 25, 5, 6.

6. Inde miles scalis ascendere parabat. Econtra, qui in urbe erant, tela, saxa, praeustas sudes ignemque iactabant; interdum egressi comminus committebant.

13. providusque futuri . . . animos spe dubia suspendit.

¹⁾ Confer: A. v. Druffel, Kaiser Heinrich IV. und seine Söhne, Ratisb. 1862 p. 93 sq. Giesebrecht, Deutsche Kaiserzeit 3, 1051 sq. Jaffé, Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit, 12. Jahrhundert. Gundlach, Ein Dictator aus der Kanzlei Heinrichs IV. Innsbr. 1884. Neues Archiv. tom. 11. 2. Ex eis. quae de scriptore illo ignoto disputata sunt, maxime comprobanda esse videntur ea, quae, Druffelio viam demonstrante, Giesebrechtius disserit. cum eum Erlungum, Heinrichi IV. imperatoris cancellarium fuisse contenderet, qui Wirzburgi, Bambergi, fortasse etiam Ratisponae commorabatur. Quodsi in re incertissima quidquam conicere licet, hunc scriptorem cum clauistro Fuldensi quodammodo cohaerere ex studiis eius Taciteis elucere videtur, propterea quod Einhartum, Rudolfum, Bavarum in illo coenobio vixisse et scripsisse inter omnes viros doctos satis constat. — ²⁾ Manitius, l. l. 1885 p. 61.

Tacitus

ann. 12, 15 postremo exercitu coacto
Bosporum invasurus habebatur, diffusi propriis viribus Aquila et Cotys gratias quaesivere.

hist. 3, 76 non intuta moenium firmare.

Vita Heinrici IV.

3. Iterum, cum inde digressus reparato in brevi exercitu eos invaderet, diffidentes viribus suis ... se dedidere sperantes gratiam suam facile donaturum.

13. quae et ex firmitate murorum et ex forti milite tutissima; cf. Amm. 31, 15, 6; 16, 4, 2.

Quare paullo post annum 1106 sive in claustro Fuldensi sive in aliis Germaniae partibus Taciti annales et historiae adhuc exstabant, verum de Germania libellus Heinrici IV. imperatoris temporibus in Italia nobis occurrit. Donizo¹⁾ igitur, comitissae Mathildis amicus, cum dicat Mon. Germ. Scriptt. 12, 390:

„Nunc celebrant Pascha cum falsis ex Alemanna,
Qui peramant Bachum, flagrant ad luxuriandum.
Illorum linguas nescis faciles quoque rixas.
Cum sunt potati, pro verbis, fertur, amaris
Ensem denudant, sociorum viscera truncant.
Mordent more lupi, cum sumunt pabula, cuncti;
Atria sanctorum violenter frangere norunt.“

Germaniae caput 22 recordatus est, ubi legimus: „Crebrae, ut inter vinolentos, rixae raro conviciis, saepius caede et vulneribus transiguntur.“

Ceterum facere non possum, quin eorum opinionem reiciam, qui aliis quoque medii aevi scriptoribus Taciteorum librorum notitiam vindicare conati sunt. Primum igitur non iam sub iudice lis est²⁾, Freculphum, cum in Chronicis 2, 2, 6³⁾ et 2, 3, 3⁴⁾ Tacitum laudaret, verba Orosii 7, 10, 4 et 7, 19, 4 exscripsisse.

Porro Waitzii⁵⁾ coniectura adductus non dubito, quin ei refutandi sint, qui ex Harigeri Lobiensis⁶⁾ loco atque e scholio ad Adamum Bremensem⁷⁾ Taciti libros in illis orbis terrarum partibus notos fuisse concludant. Nam Harigeri quidem verba Mor. Germ. Serr. 7, 168, ut antehac falso vulgabantur: »Haec (scil. Tungri) est Octavia ob honorem Octaviani Augusti vel matris eius, sororis Julii Caesaris, qui primo Gallias Romano subegit imperio; et fertur Germania fuisse nominata« ad Germaniae caput secundum spectare videbantur, ut nunc emendata leguntur: »Et Octaviam eam ob

¹⁾ Waitz, Forschungen zur deutschen Geschichte 10, 602. Kauffmann, Philologus 31, 751. Pannenberg, Studien zur Geschichte der Herzogin Mathilde, Programm des Göttinger Gymnasiums 1872, p. 14. — ²⁾ Ritter p. XXXVI. Grunauer, De fontibus historiae Freculphi, p. 57. — ³⁾ Freculph. Chron. 2, 2, 6: »Bellum adversus Germanos et Dacos per legatos gessit, pari rei publicae perniciē, cum et in urbe ipse senatum populumque laniaret et foris male circumactum exercitum assidua hostes caede conficerent. Nam quanta fuerint Diurpanaei, Dacorum regis, cum Fusco duce clades, longo textu evolverem, nisi Cornelius Tacitus, qui hanc historiam diligentissime contexuit, de reticendo captivorum numero et Sallustium Crispum et alios auctores quam plurimos sanxisse et inde se ipsum potissimum elegisse dixisset.« — ⁴⁾ Freculph. Chron. 2, 3, 3: »Gordianus admodum puer in orientem ad bellum Parthicum profecturus, sicut Eutropius scribit, Jani portas aperuit, quas utrum post Vespasianum et Titum aliquis clausserit, neminem scripsisse memini, cum tamen eas ab ipso Vespasiano apertas Cornelius Tacitus prodatur.« — ⁵⁾ Forschungen zur deutschen Geschichte 10, 602. — ⁶⁾ Haupt, Ztschr. f. deutsches Altert. 5, 77. Reifferscheid, Suetonii Reliquiae, Addenda p. XIV. — ⁷⁾ Reifferscheid, l. 1.

honorem Octaviani Augusti vel matris eius, sororis Julii Caesaris, qui primus Galliam Romano subegit imperio et Germaniam, ferunt fuisse nominatam« cum illo loco neque conveniunt neque comparari possunt. Atque scholion 124 ad Adamum¹⁾ (Mon. Germ. Serr. 7, 376): »Tacitus Suevos hoc quoque Sueonum nomine appellat« (cf. Germ. 44 sq.) Waitz²⁾ merito ex veterum scholiorum numero tollit, quippe quod in nullo Bremensis monachi codice, sed in Descriptione regionum septemtrionalium anno 1685 edita in margine adnotatum exstet.

Ex eo autem, quod apud duos saeculi duodecimi scriptores Taciti nomen, sequenti saeculo illud quidem plane ex hominum memoria evanescens commemoratum legimus, non est concludendum etiam libros eius illis compertos fuisse. Joannes igitur Saresberiensis³⁾ et Petrus Blaesensis⁴⁾ Cornelium Tacitum aliosque rerum scriptores sic laudant:

Joannes Saresb. Policraticus 8, 18

Quae si quis diligentius recenseri voluerit, legat ea, quae Trogius Pompeius, Josephus, Egesippus, Suetonius, Quintus Curtius, Cornelius Tacitus, Titus Livius, Sereus⁵⁾ et Tranquillus, et alii historici, quos enumerare longum est, suis comprehenderunt historiis.

Petr. Blaesensis epistula 101

Praeter ceteros illos libros, qui celebres sunt in scholis, profuit mihi frequenter inspicere Trogi Pompeium, Josephum, Suetonium, Hegesippum, Quintum Curtium, Cornelium Tacitum, Titum Livium, qui omnes in historiis, quas referunt, multa ad morum aedificationem et ad profectum scientiae liberalis intarserunt.

Atque Joannem quidem, qui anno 1159 Policraticum scripsit, Taciti nomen eadem ratione, qua Freculphum, ex Orosio sumpsisse, Ritterus p. XXXVI. recte monet, cuius viri docti sententiam Schaarschmidt⁶⁾ l. l. p. 205 sqq. bene ita comprobatur, ut hunc philosophum multos scriptores, quorum libros numquam vidisset, tamquam lectos sibi et cognitos laudasse doceat. Cum autem Petrus, qui circa annum 1200 vixit, eadem antiquorum scriptorum nomina, quae apud Joannem exstant, Sereus et Tranquillo omissis, uno fere eodemque ordine praebeat, ea ex philosophi Saresberiensis loco hausta esse admodum probabile fit.

Ita spes fore, ut Freculphus, Harigerus, Adamus in Germania, in Britannia Joannes, in Gallia Petrus Taciti libros novissent, nos frustrata est. Joannis autem Saresberiensis populares, quos breviter attingere non inutile erit, Agricolam, qui situm moresque Britanniae illustrat, non sprevisse exspectes, verum nemo in Britannia per medium aevum hunc librum commemorat. Itaque numquam Agricolam, nedum reliqua Taciti opera, ex continenti in Britannorum insulam commigrasse pro certo affirmaverim.

Haec hactenus; sed e Britannia in Italiam transire visum est, ubi saeculo quarto decimo Petarca et Boccaccio ducibus et alios Graecorum Romanorumque scriptores in lucem protrahi et Tacitum sensim et paullatim expurgari videmus. Petarca autem, qui tam multos veteres scriptores e claustrorum recessu ac solitudine in hominum frequentiam reducebat, Tacitum plane silentio praeterisse videtur, Boccaccio vero quin ultimam partem annalium et historiarum primam codice⁶⁾ quodam

¹⁾ Adamus ipse Mon. Germ. Serr. 7, 286 non e Tacito, sed ex Translatione S. Alexandri l. l. exscripsit.

— ²⁾ Cf. Waitzianam editionem Adami ex recensione Lappenbergii 1876, p. 169 et p. XI. XII. — ³⁾ Schaarschmidt, Joannes Saresberiensis in seinem Verhältnis zur klassischen Literatur p. 204 nota 4. — ⁴⁾ Rühl, Verbreitung des Justin im Mittelalter p. 22. — ⁵⁾ Fortasse scribendum est: »Sereus.« — ⁶⁾ Epist. ad Nicol. de Montecalone; Corazz. p. 259.

usus perlegerit et ad scribendas res usurpaverit, non est dubium.¹⁾ Locos igitur a Schueckio et Koertingio iam laudatos exemplis exscriptis comprobare ab hac dissertatione non alienum esse putavi:

Boccatius, de claris mulieribus:

Agrippina, Neronis mater: verum cum vomitu et alvi solutione videretur salus Claudii secutura, opere Xenophontis medici, illitis veneno pennis ad vomitum continuandum porrectis, eo itum est, quo cupiebat uxor.

Epicharis: solutam pectori fasciam, arvi sellae, qua vehebatur, implicuit, et facto laqueo gutturi iniecit suo et cum omnem illi corporis dimisisset molem, ne conspiratis obesset, violentam sibi mortem conscivit.

Pompeia Paulina: sepositis consolatoriis viri ad vitam blanditiis.

ibid.: verum non adeo cito sanguis consistere coactus est, quin pallore perpetuo testaretur, mulier optima plurimum vitalis spiritus emisisset cum viro.

Poppaea Sabina: et cum illi iam peperisset unicam Memmio Regulo et Virginio Ruffo consulibus, quam summo cum gaudio Nero susceperat eamque Augustam Poppaeam nuncuparat.

Triaria: (Triaria accincta gladio) irruebat in miseros, adeo, ut crudeliter nimium atque superbe in hostes egisse relatum sit.

Tacitus

ann. 12, 67 simul soluta alvus subvenisse videbatur. Igitur exterrita Agrippina provisam iam sibi Xenophontis medici conscientiam adhibet. Ille tamquam nisus evomentis adiuveret, pinnam rapido veneno inlitam faucibus eius demisisse creditur.

ann. 15, 57 vinco fasciae, quam pectori detraxerat, in modum laquei ad arcum sellae restricto indidit cervicem et corporis pondere conisa tenuem iam spiritum expressit.

ann. 15, 64 deinde oblata mitiore spe blandimentis vitae evictam.

ibid.: laudabili in maritum memoria et ore ac membris in eum pallorem albensibus, ut ostentui esset multum vitalis spiritus egestum.

ann. 15, 23 Memmio Regulo et Verginio Rufo consulibus natam sibi ex Poppaea filiam Nero ultra mortale gaudium accepit appellavitque Augustam, dato et Poppaeae eodem cognomento.

hist. 3, 77 fuere, qui uxorem Lucii Vitellii Triariam incesserent, tamquam gladio militari cincta inter luctum caedesque expugnatae Tarracinae superbe saeveque egisset.

Etiam in commentario ad Dantei divinam comoediam (ed. Milanese, Firenze 1863) Tacitum bis adhibitum esse Koertingius affirmat; cf. Bocc. Comment. ad Dant. 1,333 = ann. 15,57 et ibid. ad 1, 400 = ann. 15, 60. Praeterea Boccatius in Genealogia Deorum 3, 23 Tacitum testem advocans his verbis ad hist. 2, 3 spectat: »Est autem Cyprus insula vulgata phama, seu caelo agente, seu alio incolarum vitio, adeo in Venerem prona, ut hospitium, officina fomentumque lasciviarum atque voluptatum omnium habeatur. Quam ob causam Paphiis concedendum est, primo apud eos ex undis Venerem emersisse. Verum hoc potius ad historiam, quam ad alium sensum pertinere ex Cornelio Tacito sumi potest, qui velle videtur, Venerem auspicio doctam, armata manu conscendisse insulam bellumque Cynarae regi movisse, qui tandem hanc iniit concordiam cum Venere, ut ipse rex Veneri templum construeret, in quo eidem Veneri sacra ministrarent, qui ex familia regia et sua succederent. Confecto autem templo sola animalia masculini generis in holocaustum parabantur, altaria vero san-

¹⁾ Schueck, Jahrb. f. Phil. 101, 470; Koerting, Boccaccio, p. 393.

guine maculari piaculum esset, cum solis precibus igneque puro illa adolerent. Simulachrum vero deae nullam humanam habere dicit effigiem, quin immo esse ibidem continuum orbem latiore initio et tenuem in ambitu ad instar metae exurgentem et quare hoc nullam haberi rationem.«¹⁾ Denique Boccacium in libro de claris mulieribus ultima annalium, prima historiarum parte usum esse, priorum autem annalium librorum in Agrippina, Germanici coniuge, describenda nullam Taciti notitiam prode commonendum est. Hac de causa codicem eius nihil aliud, nisi codex ille Mediceus II., qui adhuc exstat, comprehendisse maxime probabile est.

Reliqua autem librorum Taciteorum fata quae renascentium literarum temporibus fuerint, inter omnes viros doctos satis constat. Post Boccacium igitur inter annos 1425 et 1428 Poggius codicem Fuldensem annalium libros I.—VI. continentem a monacho quodam Hersfeldensi frustra petivit, paullo post autem anno 1513 Leo X. papa vel eundem vel alium ex eo exscriptum Corbeiensem codicem furto ablatum Romam transferendum curavit et Mediceum I. appellatum in bibliotheca Laurentiana collocavit, cui etiam codicem monasterii Casinensis, qui annalium libros XI.—XVI. historiarumque I. — V. complectitur, Mediceum II. nominatum adiunxit. Atque hi quidem codices Medicei antiquissimi prior saeculo IX. vel X., alter saeculo XI. scripti sunt, brevium autem operum recentes inde a saeculo XV. exarati exstant codices. Libris enim Germaniae et dialogi ea sors obvenit, ut cum Suetonii de viris illustribus libellis coniuncti ab Enoc Asculano, qui aetate Nicolai V. pontificis maximi (1447—1455) per Galliam Germaniamque itinera fecit, in Italiam translatis et, cum Asculani codex ipse periisset, temporumque mutationibus Germania a dialogo divulsa esset, recentioribus codicibus nobis seorsum relictis sint. Omnium autem Taciti librorum pessime nobis traditus est Agricola, quoniam non modo omnes eius codices recentioris sunt originis, sed ne fata quidem eorum novimus.

¹⁾ Perverse vero Koertingius, apud quem mendo quodam typographico »5, 65« pro »4, 46« legitur, locum quendam Italici carminis, quod »Amorosa Visione« inscribitur, 4, 43 laudat, ut facile cognoscas, si verba Boccacii ipsa evolvas:

»Nel verde prato a man destra vid' io
Di questa donna, in più notabil sito
Aristotile star con atto pio:
Tacito riguardando in sè unito
Pensoso mi pareva; e poi appresso
Isocrate sede quasi smarrito.«

Corrigenda.

- p. 2 v. 3 ab imo, pro »νεανισκος« lege »νεανίσκος«.
- p. 4 nota 1, pro »ad inceptum« lege »ad rerum ordinem«.
- p. 9 v. 13 ab imo, pro »Julis« lege »Juliis«.
- p. 18, nota 6, pro »Woefflin« lege »Woelfflin«.
- p. 24, v. 17 ab imo, pro »ἐπει« lege »ἐπεί«.
- p. 27 v. 2 a summo, pro »Brittania« lege »Britannia«.
- p. 32 v. 20 ab imo, pro »ἀλλα« lege »ἀλλὰ«.
- p. 32 v. 11 ab imo, pro »republica« lege »re publica«.



